

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

2024/25.

**AZ URALKODÓTÜKÖR TOPOSZAINAK
MEGJELENÉSE CICERO *PRO MARCELLO* CÍMŰ
BESZÉDÉBEN**

A clementia és a sapientia jelentésárnyalatai

Székely Csenge

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Lezárva: január 15.

Tartalomjegyzék

Bevezetés – értelmezések.....	1
<i>A tempus és a persona</i>	2
Közvetlen előzmények	2
<i>A diuturni silenti</i> megtörése – célok és szándékok	4
A valódi megszólított: Caesar	7
<i>A Pro Marcello és a De Re Publica</i>	12
<i>A Pro Marcello</i> mint uralkodótükör – toposzok és szerepek.....	12
<i>A res publica</i> soha nem halhat meg, illetve újjáéleszthető.....	16
<i>A mos</i> és a <i>res publica</i>	18
<i>A virtutes</i> és a <i>res publica</i> – a haza iránti kötelesség mindenek felett álló kötelesség.....	20
A mitikus örökséggé formált <i>sapientia</i>	22
Összegzés	27
Bibliográfia	30
Forrásjegyzék	30
Irodalomjegyzék.....	30

Bevezetés – értelmezések

Dolgozatomban Cicero *Pro Marcello* címen számontartott beszéde kap központi szerepet, amely nemcsak azért fontos, mert az *orationes Caesarianae*¹ első darabja. Emellett az egyetlen a három beszéd közül, amely nem bírói beszéd formáját ölti, hanem a 46 őszén, a *senatus*ban elhangzott köszönetnyilvánító beszéd a Marcellusnak adott kegyelem okán.²

A szöveg recepcióját vizsgálva megállapítható, hogy a viták epicentrumában az a kérdés áll, hogy mi is volt Cicero szándéka a beszéddel. Az első általunk ismert értelmezést egy késő antik kommentár, a Scholiasta Gronovianus D³ megjegyzései szolgáltatják, amely leírja a beszéd interpretációjának azóta is két végletét: a teljesen ironikus olvasatot, amely a *Pro Marcellót* egy rejtett célú beszédnek gondolja, és mögöttes üzeneteket tulajdonít a sokat vitatott bókoknak; valamint a beszédet őszintének gondoló olvasatot, amely elveti, hogy Cicerónak lett volna lehetősége kétértelmű megjegyzéseket tenni Caesar előtt úgy, hogy ne lepleződjön le és kerüljön veszélybe.⁴ A kutatók kétségeit elsősorban a beszédben található meredek, első olvasásra szemérmetlen talpnyalásnak tűnő, Caesart dicsőítő szövegek okozzák, amelyek miatt sokáig a *Pro Marcello* hitelességét is megkérdőjelezték.⁵ Ehhez kapcsolódik, hogy az ekkor – Cicero leírása alapján *ex tempore* – elmondott beszéd,⁶ és az általunk ismert szöveg valószínűleg nem fedi egymást teljesen – Cicero feltehetően 45 tavaszán publikálta a *Pro Marcellót* (bár a pontos dátumot nem lehet tudni),⁷ ami felveti az esetleges szövegbeli változtatások lehetőségét, mivel a *ludi Victoriae Caesaris* után a viszony kettőjük között jelentősen megromlott.⁸

A vitában való állásfoglaláshoz mindenképpen tágabb kontextusban érdemes értelmezni a szöveget, valamint a végletesség sem célravezető. A beszéd elhangzásának körülményeiből következő ambivalencia, a helyzet egyedisége és szokatlansága, a beszéd és a levelek tartalma

¹ Az *orationes Caesarianae* további beszédeiről lásd: Gotoff 2002: 219.; Nótári 2010: 194–224.

² Albrecht írja, hogy a *Pro Marcello* cím félrevezető és nem is pontos, mivel bírói beszédet feltételez – helyett a *De Marcello* használatát javasolja. A címadás már a kora középkor óta nem egységes, de a szakirodalomban a *Pro Marcello* változat terjedt el. – Albrecht 2003: 170.

³ A Scholiasta Gronovianus gyűjteményét egy 9. századi kézirat, a *Voss. Lat. Q. 130.* tartalmazza, amely jelenleg Leidenben található.

⁴ A beszéd értelmezésének kérdésétől elválaszthatatlan az azt feldolgozó kutatók viszonyulása Ciceróhoz. Míg az egyik véglet a szónokot hízalgőnek és köpönyegforgatónak tartotta, addig a másik véglet igyekezett megvédeni őt a *levitas* és *inconstantia* vádjával szemben – ezek alapján is leképezhető egy bizonyos szintig a *Pro Marcello* értelmezéstörténete. – Margiotta 2023: 243–244.

⁵ „(...) orationem esse inanem rerum; verbis, formulis, constructionibus saepe vix Latinam, in tota compositione ineptam, stultam, ridiculam; denique fatuo principe, Claudio, quam Cicerone digniorem.” – Wolf 1802: 36.; További részletekért lásd: Fausset 1893: 3–7.

⁶ Cic. *fam.* 4. 3. 4.

⁷ Dyer 1990: 19.

⁸ Cic. *Att.* 13. 39.; Cic. *fam.* 12. 18. 2.; Nótári 2010: 179.

közi ellentmondások, a szereplők és a közönség, de már csak Cicero és Caesar kapcsolata, illetve ennek különféle megjelenései a szövegben is külön-külön is izgalmas kérdéseket eredményeznek a szónok céljával, őszinteségével kapcsolatban.

Dolgozatomban a különböző értelmezési síkok és nézőpontok felvázolásával arra szeretnék rávilágítani, hogy már a beszéd elhangzásakor is legalább két közönséggel kell számolni (Caesar, *senatus*). Attól függően, hogy éppen melyik nézőpontból értelmezzük a szöveget, hogyan definiáljuk a benne megjelenő fogalmakat (*clementia*, *sapientia*) illetve az adott politikai szituáció mely aspektusát hangsúlyozzuk (például az egyeduralom, a köztársaság helyreállításának kérdése), a beszéd más-más jelentéseket és üzeneteket közvetít. A tágabb kontextust, a keretet nemcsak Caesar korabeli politikájának elemzése adja, hanem a *Pro Marcello* elhelyezése a cicerói állambölcseletben annak a *De Re Publicán* keresztül. Utóbbihoz kapcsolódik és elengedhetetlen a szövegben detektálható szerepek elemzése Cicero és Caesar bonyolult kapcsolatának szemüvegén keresztül – Cicero a mítoszteremtés aktusával és a *De Re Publica* szövegével való párbeszéddel Caesar számára az alapítók, majd a két Scipio (Africanus és Aemilianus) bölcsességét a római történelemben jelenlévő mitikus örökséggé formálja⁹ – és az így létrehozott mítosz egyetlen igazságot hordoz: az erények (*virtutes*) és a politikai kultúra (*mos*) szükségszerű kontinuitását, amelyet a példaképként (*exemplum*) felállított ősök és az őket követő férfiak (*viri*) hordoznak.

A tempus és a persona

Közvetlen előzmények

Cicero hosszas hezitálás után¹⁰ a polgárháborúban a szenátus álláspontjához csatlakozva Pompeius oldalára állt.¹¹ Leveleiben részben személyes motivációkra hivatkozik¹² (Pompeius volt az, aki kiállt mellette a száműzetés idején, viszont őt hibáztatja Caesar megerősödéséért

⁹ Asmis 2014: 41.

¹⁰ Sokáig – úgy tűnt sikeresen – megpróbált lavírozni Caesar és Pompeius között, de végül tulajdonképpen a kettőjük között kialakuló szakadéba esett. – Cic. *Att.* 2. 1. 6–8., 7. 1. 2–3., 8. 1. 4., 9. 5. 2., 9. 8. 1–4.; Cic. *fam.* 2. 15. 3., 4. 2. 3.; Cic. *ad Q. fr.* 2. 15. 2.

¹¹ „Legyőzetvén törvényen kívül kerülni, s győztesként is rabszolgaként élni? (...) Ahogy az ökör a csordát, úgy követem én is a »kiválókat« – vagyis azokat, akiket így neveznek – a pusztulásba is.” – Cic. *Att.* 7. 7. 7., Cic. *Att.* 8. 1. 3.

A *Pro Marcellóban* is azt hangsúlyozza, hogy magánemberi kötelességtudatból csatlakozott Pompeiushoz, nem közéleti szerepvállalásból. (Cic. *Marc.* 14.) Ennek lehet az az oka, hogy így gyengíteni tudta a választásának a súlyát, illetve Pompeius veresége esetén annak következményeit.

¹² Cicero leveleiben Pompeius iránt érzett háláját, illetve Pompeiusszal való barátságát, iránta való jóindulatát, céljaival való egyetértést emeli ki: Cic. *Att.* 8. 1. 4., 9. 5. 3.

Bailey írja, hogy a kialakult helyzetben a politikai széttöredezettség és a tanácsstalanság miatt az elit tagjainak oldalváltása inkább a személyes kapcsolatokon múlt. – Bailey 1960: 266.

is), részben a felé érkező nyomásra.¹³ A pharsalosi csata után Brundisiumba utazott, és itt várta kétségek közt, hogy Caesar hogyan határoz sorsa felől.¹⁴ Végül a *clementia* elnyerése után 47 őszén visszatérhetett Rómába, ahol leírása szerint viszonylagos biztonságban érezhette magát, Caesar iránta tanúsított jóindulata miatt,¹⁵ valamint mert bizalmasaival jó viszonyt ápolt, és/vagy lekötöztetettjei voltak: például Hirtius és Dolabella a tanítványai voltak (utóbbi a veje is, bár Tullia halála előtt elváltak).¹⁶ Caesar 46 júliusában érkezett vissza az afrikai hadjáratról,¹⁷ és kapcsolódott be a Városban zajló politikai életbe.

Cicero ekkor leveleiben arról ír, hogy bár részt vesz a *senatus* ülésein,¹⁸ de csendben marad(hat).¹⁹ A Curia és a Forum viszolygással tölti el,²⁰ s szánakozva nézi elhagyatottságát: az állam romlásával az ékesszólás is elhallgatott, mivel a helyreállítandó *res publica* szabadságára lenne szüksége.²¹ Idejét teljes mértékben az irodalomnak és a bölcseletnek szenteli.²² Iskolát kezdett működtetni: szónoklat-gyakorlatokat tartott.²³ Befolyásának csökkenéséről számol be,²⁴ bár megemlíti, hogy Caesar nem viseltetik iránta ellenségesen.²⁵ Lemondóan nyilatkozza, hogy elengedte az állam felett érzett gondot, a *senatus*ban megfogalmazandó javaslatokról szóló töprengést, és az általa elítélt Epikuros táborába vonult. Napirendje úgy épül fel, hogy reggelente látogatókat fogad, utána könyveibe temetkezik – ír vagy olvas, végül este a testi örömeknek szenteli magát. Ekkor úgy tűnik, hogy a haza – a *res publica* – elvesztését meggyászolva a közélettől való visszavonultságot választotta.²⁶

Az előbb felvázolt kép mindenesetre árnyalható. A szónok levelei alapján kijelenthető, hogy számos volt pompeianus érdekében fellépett, hogy kegyelmet eszközöljön ki nekik,²⁷ és

¹³ Cic. *Att.* 8. 3. 2., 9. 5. 3., Cic. *fam.* 9. 9. 2., 11. 29. 4.

¹⁴ Cic. *Att.* 11. 6–27.

¹⁵ Cic. *fam.* 4. 13. 2.

¹⁶ Cic. *fam.* 6. 10. 2., 9. 16. 2., 11. 29. 5.; mindemellett Cicero túloz: szorosabb kapcsolatai nem Caesar közvetlen környezetéből származtak, és ezeknek a kapcsolatoknak a kialakulásáért és fenntartásáért sokat kellett „dolgoznia”, nem voltak adottak. Az új helyzet tulajdonképpen egy új kapcsolati háló kiépítését követelte meg. Ezt mutatja a viszonyok megtervezett kiépítése – bár mindenkivel szívélyes volt, Atticusnak írt leveleiben sokszor lekicsinylően és szarkasztikusan nyilatkozik Caesar-köréről. – Cic. *Att.* 14. 1. 1., 14. 2. 1.; Cic. *fam.* 4. 13. 6., 9. 4. 1., 9. 16. 2.

Cicero polgárháború utáni kapcsolatairól bővebben lásd: Bailey 1998.

¹⁷ *Incerti Auctoris: de Bello Afr:* 98.

¹⁸ Cic. *fam.* 9. 7. 2.

¹⁹ Cic. *fam.* 4. 9. 2.

²⁰ Cic. *fam.* 5. 16. 4.

²¹ Cic. *Brut.* 21–22., 328–332.

²² Cic. *fam.* 4. 4. 4.

²³ Cic. *fam.* 9. 17. 1.

²⁴ Cic. *fam.* 6. 12. 1.

²⁵ Cic. *fam.* 4. 6. 3., 6. 5. 12., 6. 10. 2.

²⁶ Cic. *fam.* 9. 18. 1–3.

²⁷ Cic. *fam.* 4. 6. 3., 4. 13. 6., 6. 5. 2., 6. 10. 2., 6. 12. 1., 6. 13. 2.

ennek érdekében olyan dolgokat is megtett, melyektől addig a *pudor*²⁸ visszatartotta.²⁹ Ez alapján látszik, hogy Cicero ezen időszakban nem volt kevésbé tevékeny, mint bármelyik hozzá hasonló helyzetben lévő római politikus, és a *Pro Marcello* elhangzása is arra enged következtetni, hogy amikor lehetősége nyílt rá, visszatért a közéletbe, hogy aktívan próbálja formálni annak alakulását.³⁰ Emellett „tevékenységnélküliségét” lehet szerepként is értelmezni: a félelem, önbizalomhiány és a mozgástér elvesztésének hangsúlyozásával szuverenitásának megszüntét húzza alá – csak akkor hallgathat, ha Caesar nem ellenzi,³¹ a *Pro Marcelló*ban kimondja, hogy a *dolor* és a *verecundia* miatt nem szólalt fel eddig.³² Függő státusza a *res publica* kapcsolódási formáinak felülírását jelzi Caesar részéről.³³ Mindemellett természetesen inaktivitásában közrejátszhattak a magánéleti nehézségei (válása Terentiától, Tullia halála), és népszerűségének csekély volta a pompeianusok részéről.³⁴

A *diuturni silenti* megtörése – célok és szándékok

46 őszén Cicero feladta addigi *honestum otium*át és beszédet mondott a *senatus*ban, amelyet azóta *Pro Marcelló*ként ismer a szakirodalom. Lehetséges, hogy számára egy átlagos szenátusi ülésnek tűnt az atyák gyűlése, amikor L. Piso szóba hozta M. Marcellus ügyét, C. Marcellus pedig Caesar lábai elé vetve magát kegyelemért könyörgött, majd egy emberként csatlakozott a *senatus* is. Ekkor Caesar váratlanul (*praeter spem*) kijelentette: ha a *senatus* kiáll Marcellus mellett, ő nem gördít akadályt az ügy elé, bár megjegyezte, hogy személy szerint nem szívesen teszi.³⁵

Caesar a maga szempontjából jogosan jellemezhetette Marcellusszal való kapcsolatát *acerbitas*nak.³⁶ Marcellus az 51. év *consulja* volt S. Rufus *collegájaként*, amely év politikai szempontból meglehetősen turbulensnek mondható. Feltételezhető, hogy Caesar galliai helytartóságának idő előtti megszüntetése mellett érvelt –³⁷ amely magánemberré téve Caesart, lehetővé tette volna az ellene való vádemelést –, ellenezte, hogy távollétében induljon a *consul*i

²⁸ Magának a *pudornak* a jelenléte a *res publica* kereteinek elbizonytalanodását indikálja. Élménye a *dignitas* és az *existimatio* fogalmaitól függ, jelenléte ezeknek leértékelődését jelenti az egyén önképében saját élményből fakadóan, vagy mások vélt vagy valós véleményétől befolyásolva. – További részletekért lásd: Kaster 2005: 28–65.

²⁹ Cic. *fam.* 4. 13. 6.

³⁰ Gotoff 2002: 221.

³¹ Cic. *fam.* 7. 33. 2.

³² Cic. *Marc.* 1.

³³ Kenty 2020: 113–114.

³⁴ Gotoff 2002: 222.; Cic. *fam.* 7. 3. 6.

³⁵ Cic. *fam.* 4. 3. 3.

³⁶ Cic. *fam.* 4. 3. 3.

³⁷ Cic. *Att.* 8. 3. 3.

választáson, emellett nem ismerte el az általa alapított *Novum Comum coloniát*.³⁸ Viszont Cicero szerint megfelelő előkészítettség hiányában ellenezte a polgárháború megkezdését,³⁹ illetve csak abban az esetben biztosította volna támogatásáról, amennyiben már egész Itáliában zajlik a katonák toborzása és a seregszervezés, hogy a *senatus* biztonságban hozhassa meg az államot érintő döntéseket.⁴⁰ A polgárháború alatt Caesar kardjától való félelmében elhagyta Rómát,⁴¹ Pompeius táborában volt Luceriában, Brundisiumban,⁴² és valószínűleg Pharsalosnál is.⁴³ A csatavesztés után önkéntes száműzetésbe vonult Mytilénébe.⁴⁴

Seneca írja⁴⁵ Marcellusról, hogy a száműzetésben az emberi természet korlátaihoz képest a lehető legboldogabb volt, és a tudományokhoz sem ragaszkodott soha annyira, mint akkor.⁴⁶ Nem volt hajlandó kegyelmet kérni, hiába próbálta Cicero jobb belátásra bírni.⁴⁷ Emellett ha hozzávesszük azokat a szöveghelyeket, amelyek a kegyelem kieszközléséről szólnak, az a források alapján nem Marcellustól indult ki.⁴⁸ Mindebből az a következtetés vonható le, hogy Marcellust tulajdonképpen hidegen hagyta a hazatérés kérdése (vagy távolmaradása demonstráció volt),⁴⁹ azt mindig rajta kívül álló egyének szorgalmazták, majd a *clementia* elnyerése után Cicerónak kellett annak elfogadására biztatnia.⁵⁰

Az ebből következő kérdések és körülmények különlegessé teszik a beszédet még a cicerói *corpus* tükrében is. A szónok több év hallgatás után szólalt fel először nyilvánosan – méghozzá egy kifejezetten rendhagyó helyzetben: a *senatus* előtt egy uralkodói kegy megnyilvánulását dicsérte. Leírása szerint a beszéd spontán volt, és tényleges lelkesedésből fakadt: „E nap szememben oly ragyogó volt, hogy már-már a feltámadó köztársaság képét

³⁸ [Caes.] *BG.* 8. 53.; [Liv.] *Per.* 108. 5.; Plut. *Caes.* 29.; Plut. *Pomp.* 58.; Suet. *Caes.* 28–29.; App. XIV. 25–26.; Dio 40. 59.; Cic. *fam.* 8. 1. 2., 8. 7.

³⁹ Cic. *fam.* 4. 8. 2.

⁴⁰ Caes. *BC.* 1. 2.

⁴¹ Cic. *Att.* 9. 1. 4.

⁴² Cic. *Att.* 12D. 4.

⁴³ Bailey 1960: 253–254.

⁴⁴ Cic. *Brut.* 250.

⁴⁵ Brutus *De virtute* című elveszett munkája kapcsán.

⁴⁶ Sen. *Cons. Helv.* 12. 9.

⁴⁷ Cic. *fam.* 4. 7. 2., 4. 8. 4., 4. 9. 4.

⁴⁸ Sen. *Cons. Helv.* 12. 9.; [Liv.] *Per.* 115.2; Cic. *fam.* 4. 3. 3.

⁴⁹ Van olyan nézet is, amely szerint már maga a helyválasztás is egy politikai nyilatkozat volt, hogy továbbra is Caesarral szemben pozícionálja magát, mivel a száműzetés helyszínéül Rómától ilyen messze lévő helyre letelepedni azt jelenthette, hogy nem kér a *clementiából*. – Kelly 2006: 129.; erre reagál talán Cicero, amikor így érvel a *clementia* elfogadása mellett: „Hová vezet a döntésed? (...) ha nagy jellemre vallott, hogy nem vetted magad a győztes lába elé, úgy ügyelj rá, hogy nehogy gőgnek tűnjék, ha nagylelkűségét (*liberalitatem*) megvetően visszautasítod, illetve, ha a bölcsesség jele volt, hogy képes voltál hazád nélkül élni, ügyelj, hogy nehogy kérges lelkűnek tűnj, ha nem vágyódsz utána!” – Cic. *fam.* 4. 9. 4.

⁵⁰ Cic. *fam.* 4. 9. 4.

láttam felderengeni!”⁵¹ Azonban pár sorral tovább olvasva a levelet az olvasónak az az érzése támadhat, mintha saját magát cáfolná meg,⁵² és leírása arra utal, hogy Caesar a döntésével kényszerhelyzetet teremtett mind az *senatorok*, mind az ő számára: „ha folyvást hallgatok, talán azt hihetné [Caesar]: a jelen állapotot nem tekintem alkotmányos rendnek.”⁵³ Felmerülhet a szituáció konstruáltsága,⁵⁴ mivel Caesarnak a kegyelemadás aktusa lehetőséget biztosított a *clementia* politikájának propagálására, illetve a *senatus* sem volt már a régi – az ősi családok képviselőinek sorát „felhígították” Caesar pártfogoltjai, akik nem feltétlen tartoztak az „igazi” elit közé,⁵⁵ valamint a neki lekötözött volt pompeianusok.⁵⁶

Még ha az esemény megtervezett voltának kérdése a rendelkezésre álló források alapján nem is dönthető el, Caesar keserűségének hangsúlyozása, majd a váratlan beleegyezés hajlandóságának direkt dramatizálására utal – személyes sérelmeit alárendelte a *senatus auctoritas*ának.⁵⁷ Ettől függetlenül Cicero reakciója fakadhatott meglepetésből, még ha nem is volt olyan kellemes, mint levelében állítja. Caesar lépésére választ kellett adnia: egyfelől vehetjük kényszerűségnek is – az addig csökönyösen hallgató Cicero kénytelen volt köszönetet mondani, mivel ha továbbra is csöndben marad, elveszti annak a lehetőségét, hogy még több ember számára eszközöljön ki kegyelmet, illetve annak az esélyét, hogy visszatérjen a közéletbe.⁵⁸ Másfelől azonban Cicero felismerhette a megfelelő alkalmat – a *senatus auctoritas*ának Caesar általi elismerését –, hogy kilépve addigi ellenzéikiségéből felvegye a tanácsadó szónok szerepét, és ezzel eltüntesse az addig fennálló véleménykülönbséget:⁵⁹ Caesar tette a *res publica* helyreállításának irányába való elindulását jelzi, Cicero pedig rögtön feláll, hogy megmutassa neki a helyes utat.⁶⁰

⁵¹ Cic. *fam.* 4. 3. 3.; valamint 46 szeptember közepén írta a következő levelet, melynek tartalma azt mutathatja, hogy Ciceróban valóban élt valamiféle remény Caesar helyreállítási szándékára vonatkozólag: „Úgy vélem, hivataltársunk [mint augur], Caesar kapcsán reménykedhetem benne, hogy most és a jövőre nézve is célja valamiféle államrend fenntartása (*ut habeamus aliquam rem publicam*)” – Cic. *fam.* 13. 68. 2.

⁵² Több szöveghely is arra utal, hogy bár volt Ciceróban valamiféle remény, hogy ha csak Caesar személyén múlna, helyreállítaná a *res publicát*, de ennek lehetőségét elveszi az, hogy Caesar túl sok embernek kötelezte el magát: Cic. *fam.* 12. 28. 2., 9. 19. 3.

⁵³ Cic. *fam.* 4. 3. 4.

⁵⁴ Ez utóbbi – ha nem is kifejezetten Marcellusszal kapcsolatban – de felmerül Cicero részéről is, aki Caecinát úgy írja le, mint akire Caesar teljes joggal dühös, de mégis a kegyelem elnyerésének lehetőségével biztatja, mivel Caesar „arra számít, hogy ugyanazon forrásból meríthet majd elismerést, amiből korábban kissé lefröcskölték.” – Cic. *fam.* 6. 5. 8.

⁵⁵ Cicero jellemzése: „A kísérete [Caesaré], ahogy te szoktad mondani: pokolfajzatok! (...) Nyomorult népség! Kalandor banda!” – Cic. *Att.* 9. 21. 2.; 9. 23. 1.; Suet. *Caes.* 41.

⁵⁶ Gotoff 2002: 224.

⁵⁷ Ez már a scholiastának is feltűnt: Schol. Gron. 15–20.

⁵⁸ Nótári 2010: 179.

⁵⁹ Kenty 2020: 115–116.

⁶⁰ Cicero már a polgárháború során is, amikor a béke megteremtéséért fáradozott, egyfajta tanácsadó szerepben igyekezett fellépni Caesarral szemben: „(...) úgy véltem, azzal érhetek nála legelőbb célra, ha rámutatok: tanácsaim egybecsengenek az ő bölcsességével.” – Cic. *Att.* 9. 22. 1.

A valódi megszólított: Caesar

Kiindulópontként érdemes idézni a már említett Scholiasta Gronovianus beszédet értelmező kommentárjait, amelyben megjelenik a beszéddel kapcsolatos dilemmák magja. A scholiasta tulajdonképpen egy saját Cicero- és Caesar-narratívát mutat be: az *argumentum* első részében egy dramatizált felvezetőben történelmi keretbe illeszti a saját interpretációját, felvázolva az adott politikai szituációt, a szereplők viszonyrendszerét, illetve a retorikai formát, majd a *communis opinio*val⁶¹ szembehelyezkedve elutasítja a beszéd rejtett célú olvasatát.⁶²

A legtöbben úgy gondolják, hogy ez egy *oratio figurata*, és úgy magyarázzák, mintha több lenne benne a szidalmazás, mint a dicséret. Ez az értelmezés azonban sem a kornak, sem Caesarnak nem felel meg. A valóságban ugyanis a kor olyan volt, hogy a valódi dicsérettel Caesart kegyelemre lehetett bírni, és Caesar olyan szónok volt, akit nem lehetett megteveszteni. (Schol. Gron. 30.)⁶³

A scholiasta azonban teljesen leegyszerűsíti a *Pro Marcellót*, illetve annak funkcióját a homályosság és kétértelműség kompromisszumok nélküli kizárásával.⁶⁴ Cicero (feltételezhető) célja és szándéka úgy gondolom, ennél sokkal összetettebb, nem is feltétlen körvonalazódott benne a beszéd elmondásakor, és így a végletes nézőpont megakadályozza annak megértését.

Emellett Cicerót nem lehet csupán aszerint értelmezni, ahogy az adott beszédhelyzetben megjelenik (tulajdonképpen ahogy bemutatja önmagát), mivel közszereplőként folyamatosan szerepeket képviselt és a vele történt eseményeket, a saját érzelmeit is folyamatosan interpretálta, ezért azt megállapítani, hogy mikor volt ténylegesen őszinte, és mikor igazodott csupán helyzethez és személyhez – a *tempushoz* és *personához* – szinte lehetetlen,⁶⁵ emellett módszertanilag is kérdéses, mivel az „igazi Cicero” azonosítása a sokféle hangnem, stílus, illetve üzenet között, melyeket közvetített a beszédben, egy teljesen szubjektív folyamat lenne,⁶⁶ és az eredmény is legfeljebb torzított tükörképet idézne elő.⁶⁷ Mindkét nézetnek (az őszinteségnek és a burkolt fenyegetésnek) van igazságtartalma, és a megoldás a *Pro Marcello* műfajainak, közönségének és allúzióinak feltérképezésében rejlik, amely megmutatja, hogy

⁶¹ Bár ez a legelső általunk ismert értelmezés, a *plerique* arra utalhat, hogy a beszéd értelmezéstörténete jóval régebbre nyúlhat vissza, amely a szöveg összetettségét mutatja.

⁶² Stangl 1912: 295.

⁶³ „Plerique putant figuratam esse istam orationem et sic exponunt, quasi plus vituperationis habeat quam laudis. Hoc nec temporibus convenit nec Caesari. Nam et tempus tale est, ut vera laude Caesar inducatur ad clementiam, et Caesar orator est qui non possit falli.” – Stangl 1912: 295–296.

⁶⁴ A scholiasta módszertanát talán Kraus fogalmazza meg a legpontosabban: Kraus 2009: 9.

⁶⁵ Lossmann 1962: 5.

⁶⁶ Gotoff 2002: 220.

⁶⁷ Tehát a beszéd olvasásakor tulajdonképpen mindekinek egy saját Cicero-képe alakul ki attól függően, hogy mennyire ismeri a történelmi kontextust, politikai helyzetet, hogyan értékeli a „szereplőket”, a beszédhelyzetet, Cicerót – ez adja azt az értelmezési sikot, melyben számára a *Pro Marcello* jelentést és tartalmat nyer.

csupán egy értelmezési síkra redukálni a szöveget fájdalmasan sok aspektusát hagyja figyelmen kívül.

A kétértelműség, rejtett célúság feloldása mögött a befogadás és a befogadó kérdése áll.⁶⁸ Két közönsége volt Cicerónak, amikor ez a rendkívül szokatlan beszéd egy rendkívül szokatlan helyzetben (a köztársaság egyik legfőbb testületében egy királyi kegy megnyilvánulásának kapcsán) elhangzott: a *senatus*ban szólalt fel, megszólítottjai is a *senatorok*,⁶⁹ de tulajdonképpen végig egyetlen személy volt a címzett – Caesar.⁷⁰ A következőkben Cicero és Caesar viszonyrendszerén keresztül fogom bemutatni, hogy a szónok milyen szerepek felvételére kényszerült, hogy megteremtse az őszinteség *ethos*át,⁷¹ de ne legitimálja az egyre autokratikusabb rendszert sem, és ehhez milyen műfajokat, hangnemeket alkalmazott.

A Cicero és Caesar közti viszony jellemzésében nincsen konszenzus a kutatók körében. Alapvető kérdésként merül fel, hogy a köztük fennálló *amicitia* milyen mértékben írható le politikai alapú barátsággént, és milyen mértékben tartalmazott személyes jellegű vonásokat.⁷² Ennek elemzésére mind a szónok levelei, mind bizonyos beszédei forrásul szolgálhatnak, de itt is fontos figyelembe venni, hogy Cicero a tényleges érzelmeit, gondolatait műveiben, levelezésében is mindig elfedte, alakította, (át)értelmezte (mi tulajdonképpen csak a cicerói interpretációval találkozunk). Emiatt a helyes kérdésfeltevés tulajdonképpen az lehetne, hogy Cicero a különböző emberekkel váltott leveleiben, illetve beszédeiben éppen hova helyezi el magát a Caesarral való kapcsolatának spektrumán, és hogy ezt milyen tényezők befolyásolhatták.

Gelzer kiemeli, hogy Caesar volt az, aki – *homo novus* létét mintegy figyelmen kívül hagyva – egyenrangúként bánt Ciceróval,⁷³ és az erre adott reakciót őszintének véli,⁷⁴ bár ahogy szorosabbra fűződtek a szálak, úgy érzett Cicero is egyre nagyobb kényszert e barátság igazolására.⁷⁵ Ezzel szemben Lossman hangsúlyozza a fogalom kettősségét (személyes és

⁶⁸ Dugan 2013: 211.

⁶⁹ Diuturni silenti, patres conscripti... (1.); M. enim Marcello vobis, patres conscripti (...) Dolebam enim, patres conscripti... (2.); Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti... (13.)

⁷⁰ A beszédben a legmagasabb frekvenciájú szó nem az *ego*, nem is a *senatorok* megszólítása, hanem a *tu*, amely Caesarra utal. – MacKendrick 1995: 411., 510.

⁷¹ Tempest 2013a: 266.

⁷² Nótári 2010: 172.

⁷³ „Caesarban találtam meg azt az egyetlen embert, aki oly nagyra tart, amennyire elvárom, vagy legalábbis – mint mások vélik – az egyetlen, aki erre törekszik.” – Cic. *ad Q. fr.* 3. 5. 4.

⁷⁴ Gelzer 1969: 192–193.

Továbbá a leveleiben néha különöleges melegséggel nyíltkozik Caesarról, ami arra utalhat, hogy bár politikai szempontból elítélte, és céljaival, tetteivel nem értett egyet, de mint személy, rá is hatással volt. – Cic. *Att.* 4. 17. 7., 4. 18. 10.; Cic. *fam.* 7. 4. 1., Cic. *ad Q. fr.* 2. 11. 4., 2. 12. 1., 2. 14. 1–2., 2. 16. 1., 3. 1. 9–18.

⁷⁵ Cic. *fam.* 1. 10.; Cic. *ad Q. fr.* 2. 16. 1.

politikai), valamint a folyamatosan jelenlévő, de viszonyrendszerében mindig változó jellegét Cicero és Caesar kapcsán.⁷⁶ Kétségtelen, hogy maga a kapcsolat léte és megmaradása Caesarnak fontos volt, ugyanis Cicero személye és viszonyulása mindenképpen legitimációt – bár bizonyos helyzetekben akár nyilvános kritikát – jelenthetett.⁷⁷

Bár Cicero definíciója szerint az *amicitia* azonos rangú személyek közötti kiegyensúlyozottságot és egyenrangúságot feltételez,⁷⁸ de észrevehető, hogy a köztük fennálló kapcsolatban Caesaré lett a vezető szerep.⁷⁹ Caesarnak teljes politikai alárendeltségre volt szüksége: Cicero közszereplői létének felszívódására saját felfogásában.⁸⁰ Ezt a célt szolgálta, hogy a polgárháború után Caesar intellektuálisan egyenrangúként kezelte Cicerót, amivel tulajdonképpen az elme birodalmára kényszerítette: az *amicitia* kettősségéből csupán a személyes részét tartotta meg, míg a politikai aspektusát szinte teljesen lekorlátozta.⁸¹ Azok a gesztusok, melyekkel Caesar egyenrangúságukat hangsúlyozta, vagy éppen Cicero tudását részesítette elismerésben (*De analogia*)⁸² szintén az *amicitia* személyes oldalára és az intellektuális szerepbe szorították Cicerót,⁸³ így a szónok politikai mozgástere leszűkül, cselekvési szabadsága eltűnt.⁸⁴

Ezzel Caesar figyelmen kívül hagyta a *res publicára* jellemző politikai érintkezés alapjait és formáit: Cicero is érzékelte, hogy a méltóság régi elképzelései az új helyzetben érvényüket veszítették,⁸⁵ s a határok meghúzására és fenntartására irányuló törekvése voltaképpen sikertelennek mondható.⁸⁶ Az idő folyamán előrehaladva a Caesarhoz fűződő

⁷⁶ Az *amicitia* értelmezhető Cicero egyik politikai személyiségeként. Kapcsolati hálót biztosított, túlélhette a politikai nézeteltéréseket, ha csak nem voltak túlságosan tartósak, illetve nem fajultak személy elleni támadásokká. Cicero is sokszor feladta személyes sértettségét, és dicsérően fordult *amicije* felé – példa erre a polgárháború előttről, hogy bár Caesar bizonyos tettei *inimicitia*t eredményeztek, a köztársaság érdekei miatt feláldozta sértettségét, bár elmondása szerint Caesarral már csak az érte tett szolgálatai miatt is kibékült volna. – Suet. *Caes.* 20., Cic. *Prov.* 40–47., Kenty 2020: 57–58.

⁷⁷ „(...) hanem valamely intézkedéssel nem értesz egyet, ami számomra a legsúlyosabb bírálat volna részedről. Barátságunk jogán kérlek: ne tedd!” – Cic. *Att.* 10. 9B. 1. (Caesar levele Cicerónak)

„Rugalmasabbnak gondoltam – ebben tévedtem; távolról sem az. Szerinte ezzel ítéletet mondok felőle, és ha nem megyek, a többiek sem igyekeznek majd.” – Cic. *Att.* 9. 21. 1.

⁷⁸ Cic. *Lael.* 31–32.

⁷⁹ Lossmann 1962: 109.

⁸⁰ Lossmann 1962: 108–109.

⁸¹ Cic. *Att.* 9. 21. 1–3., 10. 9B. 2.; Cic. *fam.* 4. 3. 5., 4. 7. 2., 7. 33. 2., 9. 16. 3.

⁸² Cic. *Brut.* 253.

⁸³ Cicero viszont a *Pro Marcello* elmondása során felvett tanácsadó szereppel egyfelől megfelel ennek, másfelől a saját céljainak szolgálatába állítja.

⁸⁴ Lossmann 1962: 108.

⁸⁵ „Feltett szándékom, hogy – ha Caesar megengedi, vagy legalábbis nem ellenzi – letegyem azt a szerepet, amivel gyakorta nála is tetszést arattam.” – Cic. *fam.* 7. 33. 2.

⁸⁶ A határok fenntartása az *amicitia* kettős jellegének a megtartását és az egyenrangúság kölcsönös tiszteletben tartását jelentette volna, azonban azzal, hogy Cicero alárendelődött Caesarnak, tulajdonképpen a kapcsolatuk jellege is az általa diktált feltételek és elvárások alapján került meghatározásra, de úgy, hogy közben a látszat fennmaradt. – „A magam részéről nem is annyira az általa [Caesar] előadott vásári komédiától tartok, mint inkább

viszonyát egyre inkább a *verecundia*⁸⁷ határozta meg – ez nyilvánvalóan összefüggött a politikai erőviszonyok megváltozásával.⁸⁸ A *verecundia* a *res publica* keretei között értelmezhető egyfajta határhúzásként, amely egyensúlyt teremt a társas kapcsolatokban, és messzemenően biztosítja a felek egymás iránti tiszteletét.⁸⁹ Ebből a definícióból következik önkorlátozó volta, amely azonban Cicero és Caesar esetében itt is a hangsúlyeltolódás jegyeit viseli magán. Az egyenlőség kölcsönös kialakítása helyett⁹⁰ a *res publica* kapcsolódási formáit destabilizálva Caesar hierarchikus viszonyra alakítja át kapcsolatukat, majd túlsúlyba kerülve benne, az „alsóbbrendű” fél (Cicero) interakciói a félelemmel teli öntudatosságra redukálódnak. Ez alatt azt értem, hogy – főleg Caesar polgárháborús győzelme után – Cicero igyekezett tetteit Caesar potenciális elvárásaihoz igazítani, mivel sokszor tanácstalanul áll követelményeinek jellegével, illetve a leveleiben dekódolható üzenetekkel kapcsolatban.⁹¹ Emellett a polgárháborúban is a Caesar oldalán álló közvetítők, illetve barátai segítségét és tanácsát kellett kérnie Caesar szándékainak értelmezéséhez és a felé való helyes viszonyulást illetően.⁹² Ez a félelem megtalálható a levelezésében, de nem csak őt érintette, hanem a hozzá hasonló helyzetben lévőket is. A helyzetet és az általa okozott érzelmi, sőt, egzisztenciális bizonytalanságot⁹³ a legjobban Caecinával váltott levelei illusztrálják.

Caecina szívből üdvözli M. Cicerót. (...) Ha magához Caesar nevéhez érek, egész testemben remegek – de nem büntetéstől, hanem ítéletétől félve. Caesart ugyanis nem ismerem egészen. Szerinted hogyan érzem magam, amikor ezt mondom magamnak: ez tetszeni fog neki; ez a kifejezés meggondolandó; mi lenne, ha ezt megváltoztatnám? De talán csak rontok rajta. Feltéve, hogy valakit dicsérek – nem lesz ellenére? És ha valakit megbántok – mi van, ha nincs ínyére? (...) E rettegés nyomása a vak gyanakvás kínja mellett, amikor elsősorban más feltételezett véleményére, nem pedig a saját ítéletünkre tekintettel kell írunk, érzem, milyen

a kényszerű engedelmisségtől, hiszen – ahogy Platón mondja – »a zsarnokok óhajaihoz, amint tudod, parancsoló kényszer társul.«” – Cic. Att. 9. 14. 4..

⁸⁷ A *verecundia* hasonló a görög *aidos* fogalmához, amelyet Jäger így határoz meg: „Shame or respect, it is difficult to define it. It is a complicated spiritual inhibition, induced by many different social, moral, and aesthetic motives – or it is the feeling which causes that inhibition.” – Jäger 1984: 122.

De a *verecundia* definiálható erényként is – visszafogottság, tisztelet, illendőség. – Cic. Off. 1. 98–99.

⁸⁸ „De őt magát sohasem sértettem meg, ezen a ponton különösen nagy visszafogottságot tanúsítottam. Hajdan ugyanis úgy gondoltam, hogy szabadon beszélhetek, hogy fáradozással megteremtsem a közösség szabadságát – most azonban ez odalett, semmit sem mondhatok, ami akár benne, akár környezetében visszatetszést kelt.” – Cic. fam. 9. 16. 3.

⁸⁹ Kaster 2005: 15.

⁹⁰ Kaster 2005: 26.

⁹¹ Dugan 2013: 221.; Cic. Att. 9. 6. 6., 9. 10. 3., 9. 12. 2., 9. 12A., 9. 19.,

⁹² Cic. Att. 9. 8A. 1–2., 9. 8B. 1–3., 10. 10A. 1–5., 11. 7. 3.; Cic. fam. 9. 9. 2–3.

⁹³ „(...) kivált, mivel még most is tollam miatt bűnhődöm (...) noha legfőbb bűnöm abban állt, hogy a háború idején az ellenséget gyaláztam.” – Cic. fam. 6. 8. 1.

nehéz jól kijönnünk belőle (...) tudod, mi szolgál Caesar kedvére, mi kelti fel rokonszenvét (...) (Cic. *fam.* 6. 8. 4.)

Caecina a gondolataiban, amikor elemzi írását, Caesar kutató tekintetével próbálja analizálni azt. Eljátszik a szófordulatokkal, a szavak hordozta többletjelentésekkel, egészen a személyes viszonyrendszerekig lebontva elemzi Caesar lehetséges reakcióit. Nem is a büntetéstől (*poena*), hanem a kritikai ítélettől (*iudicium*) fél, mivel felismeri, hogy a szöveg nem az alkotó szándékának a pontos reprezentációja,⁹⁴ hanem jelentése a befogadás helyén realizálódik: és ez Caesar.⁹⁵ Caesar viselkedésében a direkt kétértelműségnek és az egyértelmű visszajelzések hiányának⁹⁶ fontos szerepe van a *Pro Marcello* elhangzásának tekintetében is, mivel, ahogy Krostenko fogalmaz, Caesar torzító súlyának lenyomatai tetten érhetők a beszédben használt retorikai formákban és nyelvezetben.⁹⁷ Caesar politikai éleslátása és kivételes szónoki műveltsége megsokszorozza a szöveg potenciális jelentéseit, nem pedig korlátozza azokat.⁹⁸

Ezt támasztja alá Cicero Paetusnak írott levele, amelyben Cicero felvázolja a 46 július eleji viszonyrendszereket, lehetőségeket és a politikai helyzetet.

De őt magát [Caesar] sohasem sértettem meg, ezen a ponton különösen nagy visszafogottságot (*moderatio*) tanúsítottam. Hajdan ugyanis úgy gondoltam, hogy szabadon beszélhetek, hogy fáradozásommal megteremtsem a közösség szabadságát (*civitate libertas*) – most azonban ez odalett, semmit nem mondhatok, ami akár benne, akár környezetében visszatetszést kelthet. Ha azonban el akarnám kerülni azt a feltevést, hogy megengedek magamnak néhány csípősebb vagy szellemesebb mondatot, akkor azon híremről is le kellene mondanom, hogy tehetséges vagyok – ha megtehetném, meg is tenném. De Caesar maga is rendkívül pontos ítélőkészséggel (*iudicium*) bír, (...) rendszerint elveti, ami nem rám vall, ha valamit az én nevem alatt tárnak elé. (Cic. *fam.* 9. 16. 3–4.)

A levél letükrözi a *res publica* kereteinek felbomlását és az ebből következő labilitást. Az addigi biztos formák és szerepek az új helyzetben érvényüket veszítették, Cicerónak alkalmazkodnia kellett a változásokhoz, ha újra a közélet formálója akart maradni, illetve vissza akarta nyerni befolyását, hogy azt esetlegesen a *res publica* helyreállításának szolgálatába állíthassa. Egészen nyilvánvalóvá válik ez alapján, Cicerónak nem kellett képmutatónak lennie a beszédben, bár nem is lett volna rá lehetősége. Egy olyan személyiséget kellett konstruálnia, amelyet a Caesar

⁹⁴ „(...) mivel a hatás nem is annyira az író, mint inkább az olvasó hozzáállásán múlik.” – Cic. *fam.* 6. 8. 1.

⁹⁵ Dugan 2013: 222.

⁹⁶ White 2003: 80.

⁹⁷ Krostenko 2005: 299.

⁹⁸ Dugan 2013: 225.

által teremtett kényszerhelyzetben alkalmazva meggyőző és hiteles tud lenni.⁹⁹ biztosítania kellett Caesart támogatásáról, el kellett érnie, hogy minél több száműzött kegyelmet kapjon, sürgetnie kellett a *res publica* helyreállítását,¹⁰⁰ de úgy, hogy közben ne bélyegezze törvénytelennek a jelenlegi rendszert,¹⁰¹ és ne vonja magára a régi elit kárhoztatását. Ehhez Caesart értelmeznie kellett a *res publica* keretein belül, és egy olyan módot kellett neki felvázolnia a köztársaság rendbetételéhez, amely nem lehetőség, hanem kötelesség.

A Pro Marcello és a De Re Publica

***A Pro Marcello* mint uralkodótükör – toposzok és szerepek**

Az uralkodótükör (*speculum regium*) egy középkorban használt műfajmegjelölés, de gyökerei megtalálhatók az ókorban is.¹⁰² Cicero is írt hasonló hangnemben (*De imperio Cnaei Pompei/Pro lege Manilia, de Officiis, ad Quintum fratrem l. l.*), illetve neki is írtak (*Commentariolum petitionis*). A műfaj többek között leveleket, értekezéseket és beszédeket foglal magában – a hellenisztikus irodalomban nagy múltra tekintett vissza.¹⁰³ Cicero is biztosan ismerte Xenophóntól a *Kyrou paideiát*, illetve az *Oeconomicust*. Valószínűleg mindkettő hatással volt rá,¹⁰⁴ az előbbiről úgy nyilatkozik, mint egyfajta kézikönyvről,¹⁰⁵ valamint ihletet is meríthetett belőle saját hasonló hangvételű munkáihoz.

Kyros, akit Xenophón nem a történeti hitelességet, hanem az igazságos uralkodó példáját szem előtt tartva ábrázolt (*non ad historiae fidem scriptus est, sed ad effigiem iusti imperii*), akinek végtelen tekintélyét a filozófus páratlan nagyvonalúsággal párosította (e könyvet egyébként, mivel a körültekintő és higgadt hatalomgyakorló minden kötelességének foglalata, Africanusunk [Minor] okkal nem tette le soha a kezéből) (...) (Cic. *ad. Q. fr.* 1. 1. 23.)

A *Pro Marcello* is értelmezhető egyfajta uralkodótükröként, illeszkedik a Cicero által felvett tanácsadó szerephez.¹⁰⁶ Cicero tulajdonképpen alkalmazza a Xenophónnál megfigyelt

⁹⁹ A beszédben jelenlevő, Caesar felé irányuló dicséretet lehet a köztük fennálló *amicitia* megnyilvánulásának is értelmezni. Így Cicero a múltban Caesar barátjaként bemutatott személyiségevel is megőrzi a folytonosságot, mely a jelenlegi helyzetben a hitelesség és őszinteség bemutatását segíti elő. – Kenty 2020: 73.

¹⁰⁰ Tempest 2013a: 266.

¹⁰¹ Cic. *fam.* 4. 3. 4.

¹⁰² Havas–Kiss 2007. I.: 9.

¹⁰³ Havas–Kiss 2007. I.: 11.

¹⁰⁴ Bizonyos részleteket átvett más műveibe, illetve fordított is. További részletekért lásd: Humble 2020: 29–35.

¹⁰⁵ Cic. *fam.* 9. 15. 1.

¹⁰⁶ Cicero nem csak a beszédhelyzet kedvéért lép fel Caesarrel kapcsolatban a politikai tanácsadó szerepében. Atticusnak írt leveleiből lehet értesülni egy uralkodótükör jellegű levélről, amely Balbus és Oppius előzetes átolvasása után végül nem került Caesar elé. – Cic. *Att.* 12. 49. 2., 56. 2., 57. 2.; 13. 1. 3., 3. 1., 7. 3.

módszertant: a beszédben Caesarnak társított erények nem Caesart, mint történelmileg hiteles személyt írnak le, hanem mint az ideális államférfit, illetve a felé támasztott követelményeket.

Tehát Cicero Caesar kihívására (Marcellusnak adott kegyelem) reagálva kihívással (bár lehet éltette valami halvány remény is)¹⁰⁷ válaszol: egy független személyiséget teremt magának¹⁰⁸ – a politikai tanácsadó szerepét.¹⁰⁹ Az állam megmentőjéből, a *pater patriae* megnevezés viselőjéből a potenciális megmentő mentorává „nevezte ki” magát, hogy dicséretével nyomást gyakoroljon Caesarra: feleljen meg annak az elképzelésnek, amelyet a köztársaság helyreállítójaként róla alkotott.¹¹⁰ Erre pedig a tapasztalata, tudása és a múltban véghezvitt dicső tettei jogosítják fel. Így egyenrangú félként közelítette meg a *dictatort* – Laelius Sapiens szerepét akarta eljátszani a modern Scipio Africanus Minor mellett.¹¹¹

De a műfaj művelése nem csupán rá jellemző – a megváltozott körülmények, egy egyeduralgó jellegű személy felemelkedése a köztársaság intézményei fölé kedvezett az ilyen arculatú művek létrejöttének.¹¹² A polgárháború végével és Pompeius halálával nem volt, aki abban a helyzetben lett volna, hogy megkérdőjelezze Caesar hatalmi pozícióját, de ezzel párhuzamosan Caesarnak egyfajta szerepcserét kellett végrehajtania – a zseniális és győztes hadvezérből a győzelem után bepolitikai „rendrakóvá” kellett válnia.¹¹³ A neki szánt tanácsadó jellegű művek is ez alapján – a „jó királynak” íródtak. L. Aurunculeius Cotta műve még 55/54. évben keletkezhetett, és nem maradt fenn, de egy utalás alapján arra lehet következtetni, hogy Caesart a *temperantia* erényével azonosítja (ezzel szembeállítva a fényűzéssel) és még hadvezéri szerepét és ebből származó dicsőségét hangsúlyozza.¹¹⁴ Ezzel szemben a polgárháború után

¹⁰⁷ „Ha olyan államrendet akar megteremteni, amire talán törekszik, akkor sem tudja, hogyan kezdjen hozzá, mivel már túl sok kötelezettség tartja béklyóban.” – Cic. *fam.* 9. 19. 2. – Cicero arra ajánlkozik fel, hogy megmutassa a *res publica* helyreállításának módját, mivel ő már egyszer képes volt megmenteni azt.

¹⁰⁸ A függetlenség azt takarja, hogy egyszerre felel meg az *amicitiájukban* Caesar által rá kiosztott szerepnek, és egyszerre írja felül azt, kilépve a rákényszerített alárendelt szerepből: tanácsadóként a *parrhesia* birtoklásával szól Caesarhoz. Így lehet őszinte, mivel őszintesége Caesar érdekét szolgálja.

¹⁰⁹ Gotoff 2002: 221.; a tanácsadó szerep már a polgárháború alatt is Cicero sajátja volt, mind Caesar, mind Pompeius felé: „S minthogy békére buzdítottam [Caesart], úgy véltem, azzal érhetek nála legelőbb célra, ha rámutatok: tanácsaim egybecsengenek az ő bölcsességével.” – Cic. *Att.* 9. 22. 1.; „(...) de tanácsom Pompeius felé a bizalmamat, s mindkettejük felé jóakaratomat tükrözte (...)” – Cic. *fam.* 6. 5. 4.

¹¹⁰ Kenty 2020: 73.

¹¹¹ Gotoff 2002: 221.; Ugyanezt a szerepet akarta képviselni a szintén kizárólagos *dominatio*-ra törő Pompeius mellett is, ahogy ezt egy levele bizonyítja: „Tudnod kell azonban, hogy a haza megmentése érdekében véghezvitt tetteim feletti elismerést az egész földkerekség meggyőződéssel tanúsítja. Ha hazatérlél, látni fogod, hogy e tettek komoly szellemi és lelki nagyságot követeltek, s nem lesz ellenedre, hogy te, aki jóval fölülműlod Africanust [Minor], személyemben, aki szinte már felérek egy Laeliusszal, hű politikai szövetségesre találj.” – Cic. *fam.* 5. 7. 3.

¹¹² Havas–Kiss 2007. I.: 63.

¹¹³ Ehhez kapcsolódhatott a *clementia* politikájának a gyakorlása, amely azonban ellentétet eredményezett a hadsereggel – a katonák letelepítése Caesar azonosulását mutatja az új szereppel. – Balázs 1972: 66–70.

¹¹⁴ Ath. 6. 105.; Havas–Kiss 2007. I.: 71.

íródott művek – Sallustius levelei és Philodémos *A jó király Homéros szerint* című alkotása már a helyreállítás munkájának elősegítése végett és a hatalom fenntartásának módja miatt íródtak.

Cicero is így lép fel Caesarrel szemben – egyesíti a *genus demonstrativum* (panegyricusi elemeket tartalmazó dicsőítő beszéd, *gratiarum actio*) és a *genus deliberativum* (politikai jellegű tanácsokat tartalmazó beszéd, *suasoria*) elemeit.¹¹⁵ Az előbbi a múltra irányul: elismeri Caesar érdemeit (bár *Fortuna* szerepének hangsúlyozásával párhuzamosan tompítja is jelentőségüket). Ebben a részben lelhetők fel a tanácsadó levelének kapcsán Cicero által is emlegetett hellenisztikus hatások:¹¹⁶ Caesar magasabbrendű pozíciójának elismerése (*pace dicam tua*), a dicső tettek megfelelő dicsérete iránt való képtelenség, a hadvezéri érdemek hangsúlyozása és egyben megosztása másokkal, a kegyes (*clemens*) uralkodó szerepének¹¹⁷ és a belső nagyság nyomatékosítása, amely felülírja az ellenséggel szembeni tetteit,¹¹⁸ az egyedüli megmentő motívuma¹¹⁹ és a „majdnem Istenné” alakítás.¹²⁰ Ennek kapcsán fölmerülhet egyfelől az, hogy ezen alapvetően hellenisztikus toposzok használatával Cicero Caesar státuszának „rómaiatlanságát” akarja hangsúlyozni,¹²¹ de fontos megjegyezni, hogy a szónok különbséget tett a jó király és a zsarnok között. Romulus egyeduralkodó volt, de teljhatalma összekapcsolódott a legderekabbak *auctoritasával* (*quasi senatus*), és így tudta a legjobban kormányozni az államot,¹²² azonban a zsarnok hatalomrajutása az államot is káoszba taszította.¹²³ Mindezek után egy rövid átvezetéssel, a polgárháború rombolásának leírásával átkapcsol a jövő felé irányuló tanácsok kifejtésére: a *res publica* helyreállítására, mely Caesarnak mint *sapiensnek* a feladata.

Ezek alapján kijelenthető, hogy a beszéd vezérmotívuma a bölcsesség, a *sapientia*, a *clementia* csupán alárendelt (bár attól függetlenül rendkívül fontos) szerepet kap¹²⁴ a *Pro Marcellóban*.¹²⁵ Így Cicero egy olyan erényt tulajdonított Caesarnak, amely sem a kortársak

¹¹⁵ Nótári 2010: 180.

¹¹⁶ Cic. Att. 13. 4. 1–3.

¹¹⁷ Isocr. Or. 2. 24.

¹¹⁸ Isocr. Or. 5. 105–114.

¹¹⁹ Isocr. Or. 5. 41.

¹²⁰ Isocr. Or. 9. 71–72.; Ep. 2.; erről bővebben lásd: Tempest 2013b: 295–318.; Weische 1972: 96–98.

¹²¹ Tempest 2013b: 311.

¹²² Cic. Rep. 2. 9. 15.

¹²³ Cic. Rep. 2. 26. 48.

¹²⁴ A *clementia* értelmezése rendkívül összetett. Vita van arról, hogy mennyire volt Caesar saját természete (Coulter 1931.; Cic. Att. 9. 19. 2., Cic. fam. 4. 6. 3., 6. 5. 8., 6. 13. 2.), és mennyire volt propaganda, illetve mennyire volt elhibázott politika (Balázs 1972.; Cic. Att. 9. 8C. 1., 10. 5. 8., 14. 22. 1.); vita van arról, hogy mennyire volt negatív a megítélése a korban, illetve a senatus részéről (Konstan 2005.; Balázs 1972.); és szerepéről a beszédben (Dyer 1990., Nótári 2010: 185–188.). Ókori definíciók: Cic. Inv. 2. 164., Sen. Clem. 2. 3.

¹²⁵ A beszédben a *clementia* 4-szer szerepel, szemben a *sapientia* 9 említésével. Fontos továbbá, hogy míg a *clementia* csak a *gratiarum actióban* (1–20) – tehát a múltból szóló részben fordul elő, a *sapientia* fogalmának különböző formában történő megjelenései adják a *suasoria* gerincét.

Caesar-képével, sem Caesar önképével nem korrelált.¹²⁶ A *clementia* negatív konnotációját elnyomva a *sapientia* hangsúlyozásával a köztársasági eszményhez igyekezett közelíteni Caesart,¹²⁷ mintegy felhívást intézve hozzá, hogy formálja valósággá a róla alkotott képet, vagyis adjon keretet és tartalmat a *res publicának*.¹²⁸ Ezt olyan filozófiai érvekkel és allúziók alkalmazásával éri el, amely mind Caesar, mint az elit számára érthető volt.

A szöveget indító szillogizmus – vagy inkább enthüméma, mivel a főpremisszát a hallgatóság műveltségéből kiindulva szükségtelen volt külön megemlíteni – a következő: A) a bölcs ember erényesen cselekszik; B) Caesar bölcs ember; C) a konklúzió, hogy Caesar erényesen fog cselekedni.¹²⁹ Tehát evidenciaként állította, hogy Caesar *sapiens*, így tulajdonképpen kényszerhelyzetet teremtett számára: nincs más választása, mint gyakorolni a neki tulajdonított erényt – az erényes cselekvés pedig a köztársaság helyreállítása.¹³⁰ Minderre azért volt szükség, hogy ne a jelenlegi rendszer nyílt megkérdőjelezőjeként lépjen fel, hanem csupán a tapasztalatát bocsássa Caesar rendelkezésére. Erre a már említett gyakorlati eredményein kívül tudása jogosította fel – államelméleti munkáját, a *De Re Publicát* (a továbbiakban *DRP*) 51. évben publikálta, és valószínűleg sikert aratott vele –,¹³¹ tehát a konkrét beszédhelyzetben úgy is fel tud lépni, mint „Cicero, a *DRP* szerzője.”¹³² A következőkben bemutatott párbeszéd a *Pro Marcello* és a *DRP* szövege között azonban ennél sokkal messzebre mutat – a Róma múltjában helyet foglaló ősokeket idézi meg, példaképként állítva őket és bölcsességüket Caesar elé, majd felvillantja a másik eshetőséget – amennyiben nem veti alá magát az *exemplumok* hordozta normatív kötelességnek, a római történelmen, így a római társadalmon felül és kívül helyezi magát, és mint az államrend megsértője, halált érdemel. Természetesen ezt nem mondja ki explicit formában – a *DRP* szövegeinek megidézésével utal rá: az örök hírnév és az istenként való égbe emelkedés csak a *res publica* helyreállítása után

Az arány a másik két Caesar előtt elhangzott beszédben: *Pro Ligario* – 6 *clementia*, 4 *misericordia*, 1 *sapientia*; *Pro rege Deiotaro* – 5 *clementia*, 2 *sapientia*.

¹²⁶ A *sapientia* erénye, annak intellektuális, morális és társadalmi jelentésárnyalataival együtt – ahogy majd a későbbiekben kiderül – túlságosan kapcsolódott a *res publicához* (Cic. *de Off.* 1. 65.), éppen ezért Caesar szinte soha nem használta önmaga leírására. Ehelyett: *voluntas, consilium, ratio*.

¹²⁷ Nótári 2010: 193.

¹²⁸ Értelmezhető reflexióként is erre a Caesarnak tulajdonított mondásra: „A köztársaság semmi, test nélküli, tartalmatlan fogalom, pusztá elnevezés.” – Suet. *Caes.* 77.

¹²⁹ Volk 2023: 209.

¹³⁰ A beszédben 21-szer szerepel a *res publica* – ezzel szemben a *Pro Ligario*-ban 1-szer, míg a *Pro rege Deiotaro*-ban 2-szer.

¹³¹ Cic. *fam.* 8. 1. 4.

¹³² Tempest 2013a: 271.

várhat rá,¹³³ ellenkező esetben – tehát ha zsarnokként kezd viselkedni – meggyilkolása erkölcsi kötelesség.¹³⁴

***A res publica* soha nem halhat meg, illetve újjáéleszthető**

A *DRP* első könyvének nagy részét Cicero a legjobb államforma taglalásának szenteli, melynek végkövetkeztetése, hogy a kevert alkotmány a legjobb és legstabilabb – abban az esetben nem lehet az állam formáját fenntartani, ha abban nincs meg kiegyelnített módon a *magistratusok* hatalma (*potestas*), a *senatus* tekintélye (*auctoritas*) és a nép szabadsága (*libertas*).¹³⁵ Csatlakozik Polybioshoz abban, hogy az államformák folyamatosan változnak, de annak ciklikus felfogásával ellentétben szerinte ezek a változások esetlegesek,¹³⁶ és a bölcs államférfi feladata az, hogy az államot megvédje ezektől a változásoktól. Nyilvánvaló, hogy Cicerónak volt egy elképzelése arról az ideális vezetőről (*rector/moderator rei publicae*) aki vészhelyzet esetén keresztülkormányozza a *res publicát* a nehéz időkön, majd utána önként visszaadja a hatalmat a szenátusnak és a római népnek. Ez leképeződik a *res publica – unus* szókapcsolatokban.

(...) te [Scipio] eris *unus* in quo nitatur civitatis salus, ac, ne multa, dictator *rem publicam constituas* oportet (...)

Egyedül rajtad fog múlni az állam fennmaradása, neked kell helyreállítanod dictatorként az államot. (Rep. 6. 12.)

Ez a kétségtelenül izgalmas idézet még sokszor fel fog merülni a későbbiek során, de jelenleg csak az a fontos, amilyen módon megjelenik az ideális államférfi bemutatása.

Equidem de te dies noctisque (ut debeo) cogitans casus dumtaxat humanos et incertos eventus valetudinis et naturae communis fragilitatem extimesco; doleque, cum *res publica* immortalis esse debeat, eam in *unius* mortalis anima consistere.

Én pedig éjjel és nappal – ahogy kell – rád gondolok, állandóan az emberi véletlenektől, az egészség kiszámíthatatlan alakulásától, az emberi természet törékeny voltától félek, és azt fájlalom, hogy míg államunknak halhatatlannak kell lennie, miért van egyetlen halandó életére alapozva? (Marc. 22)

Ha az állapot a beszéd elhangzásakor ideális lenne, Cicero nem érezne félelmet (*extimesco*) és fájdalmat (*doleo*) – tehát a passzus akár reflexióként is olvasható a szónok ideális elképzelésére

¹³³ Cic. Rep. 6. 13. 3.; Cic. Marc. 27.

¹³⁴ Cic. Rep. 2. 26. 48.; Cic. Off. 3. 32.; Cic. Marc. 29.

¹³⁵ Cic. Rep. 2. 33. 57.

¹³⁶ Cic. Rep. 1. 42. 65–44. 68.

vonatkozóan: a stabilitás megőrzésének vannak buktatói.¹³⁷ A *doleque* egyben elválasztást is jelez – Cicero Caesar sorsáról hirtelen a köztársaság állapotára kezd fókuszálni. Az általa használt paranomázia (*mortalis – immortalis*) és oximoron (*unus – res publica*)¹³⁸ a rezignáció hangvételét közvetítik, és egyensúlyeltolódást érzékeltetnek: amikor az állam fennmaradása egyetlen emberen múlik, kérdés, hogy lehet-e egyáltalán *res publicá*ról beszélni.

Itt következik Cicero egyik fontos alapfeltevése, hogy a *res publica* soha nem halhat meg és újjáéleszthető,¹³⁹ ebből az axiómából vezethető le, hogy az előbbi állapotot csupán átmenetnek tekinti, és felvázolja Caesarnak az eszmény és a valóság áthidalásához szükséges módszertant.

(...) *uni gubernatori, uni medico* (...) *rectius esse alteri navem committere, aegrum alteri quam multis* (...)

(...) a hajót, a beteget helyesebb *egyetlenegy* kormányosra, *egyetlenegy* orvosra (...) mintsem több emberre rábízni (...) (Rep. 1. 62)

(...) *tibi nunc omnia belli vulnera sananda sunt*, quibus praeter te nemo mederi potest.

Mindezeket a sebeket, amelyet a háború ütött, neked kell begyógyítanod, hiszen azokat rajtad kívül senki nem orvosolhatja! (Marc. 24.)

[kiemelések tőlem]

Az állam vezetőjét orvossal vagy a hajót irányító kormányossal azonosítani az intelemirodalom kezdetei óta toposz.¹⁴⁰ Ez a kép Cicerónál azonban nem fentről az alattvalóira tekintő egyeduralkodót feltételez, hanem a többiek felé egyfajta *primus inter pares* szerepet alkot Caesarnak. Kiemelkedő bölcsessége révén az állam vezetésére méltó és ezt csak ő tudja végrehajtani, de ehhez szüksége van a „legénységre” – a *senatusra*.¹⁴¹ És ez választ ad arra a kérdésre is, hogy miért volt fontos Cicerónak, hogy nyilvánosan köszönetet mondjon a Marcellusnak adott kegyelemért. Beszédében Marcellus jellemzésével¹⁴² és a Curia falainak

¹³⁷ Tempest 2013a: 272.; Ezt már a *De Re Publica*-ban is elismerte – az ész és az előrelátás, tehát a vezetők bölcsességének hiánya, vagy a politikai események természete (egyensúlyhiány kialakulása) okozhatja az állam összeomlását. – Cic. Rep. 2. 33. 57.

¹³⁸ Gotoff 1993: 66.

¹³⁹ „(...) nullus interitus est rei publicae naturalis ut hominis (...)” – Cic. Rep. 3. 23. 34.

¹⁴⁰ Havas – Kiss 2007. I.: 13.; Alkaios hajóról szóló töredékében a leírása kiválóan megragadja azt a helyzetet, melyet Cicero érezhetett, illetve érzékeltetni kívánt az állam korabeli állapotáról.

¹⁴¹ „(...) amikor ránk gondolsz, akiket magad mellett akarsz tudni a politikai életben (...)” – Cic. Marc. 19.

¹⁴² Marcellus dicsőítő jellemzésével (mint *nobilitate, ingenio, virtute praestantem* férfi) Cicero azt tulajdonítja Caesarnak, hogy ezek miatt a tulajdonságok miatt adott neki kegyelmet. Emellett a *nobilitas* hangsúlyos használatával felhívja a figyelmet annak ősi családjára – amelynek fontosságáról a későbbi fejezetekben lesz szó. – Krostenko 2005: 285–286.

perszónifikációjával¹⁴³ Caesar uralkodói kegyként is értelmezhető *clementiájának* más motivációt ad: a régi intézmények megőrzésének indítékát.¹⁴⁴ Ez pedig lehetővé teszi azt, hogy Cicero feladja a jogaitól megfosztott, önmagát elhallgattató szónok szerepét.¹⁴⁵

Megfigyelhető, hogy Cicero a beszéd során mintha játszana a racionalitással és a nehezen elképzelhetővel – az ideállal és a politikai realitással.¹⁴⁶ A *DRP*-ban leírt ideál előhívásával folyamatosan kihívásokat intéz Caesarhoz, illetve igyekszik őt ennek során meggyőzni a maga igazáról. Ha szükségszerűség a *res publica* fennmaradása,¹⁴⁷ kicsoda Caesar, hogy a Sors ellen küzdjön? Ha a férfiak alkotják a *res publicát*,¹⁴⁸ kicsoda Caesar, hogy fenntartsa azt a helyzetet, hogy az ő *clementiáján* áll vagy bukik a száműzöttek hazatérése, és így részvétele a közéletben? És ha a *mores*, a *mos maiorum* lényege az ősök előrelátása által kialakított tökéletes „alkotmány”, a helyes politizálás, a *res publica* védelme,¹⁴⁹ akkor kicsoda Caesar – aki, mint be lett bizonyítva, *sapiens* –, hogy felülírja több évszázad bölcsességét?

A *mos* és a *res publica*

A *rector* feladata az állam rendjének biztosítása „részben intézmények, részben törvények révén.”¹⁵⁰ Viszont Caesar és Pompeius küzdelme alatt „a két *imperator* között felosztott világban fellángolt a háború, a fővárost – törvények, törvényszékek, jogrend és hitel nélkül – a fosztogatás és gyűjtogatás martalékaul vetették.”¹⁵¹ A „felosztott világ” kifejezés önmagában jelzi a *res publica*, – az ősöktől hagyományozott rend, a szokások, az erkölcsök – a *mos* meg bomlását, amely az egész rendszer megrendülésével jár,¹⁵² ahogy Laelius is

¹⁴³ A falak metonimikus képviselővel maga az intézmény, a *senatus* reagál Caesar gesztusára – nem lelkesedésből, hanem józan megfontolásból (*gratias agere*) és nem Caesar személyétől lenyűgözve, hanem mert egy elit család sarjának visszatérését üdvözlük. – Krostenko 2005: 287.

¹⁴⁴ „Te vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sensusque et os cernimus, ut, quicquid belli fortuna reliquum rei publicae fecerit, id esse salvum velis (...)” – 10.; „Nam cum M. Marcellum deprecantibus vobis rei publicae conservavit (...)” – 13.

¹⁴⁵ Kenty 2020: 126.; Cic. *Brut.* 21–22., 328–332.; „Mert hiszen miféle, hozzánk méltó dolgot cselekedhetnénk akár a curiában, akár a forumon azután, hogy a senatust megsemmisítették, a bíróságokat megszüntették?” – Cic. *de Off.* 3. 2.

¹⁴⁶ „Téged pedig, akinek szemünk előtt látjuk arra irányuló gondolatait és szándékait, hogy amit a háború szeszélye államunkból meghagyott, meg akarod őrizni (...)” – Cic. *Marc.* 10.

„(...) létezésünk reményét egyedül a győztes könyörtületébe és bölcsességébe vethetjük.” – Cic. *Marc.* 19.

¹⁴⁷ „S maga az állam is – amely jelenleg hatalmavesztett ugyan, de hatalmát szükségképpen visszanyeri (...)” – Cic. *fam.* 4. 13. 5.

„(...) ügyünk pedig – akárcsak az állam, ami nem maradhat mindörökké szétzúzva – szükségképpen feléled majd, és megerősödik.” – Cic. *fam.* 6. 10. 5.

¹⁴⁸ „Ez az ember [Caesar] is egyrészt halandó – gondoltam, s másrészt sokféleképpen lelheti halálát, Rómát és népünket viszont, amennyire rajtunk áll, az örökkévalóságig meg kell őriznünk (...)” – Cic. *Att.* 9. 11. 3.

„Hogy milyen formát ölt majd az államiság, ha ebben a háborúban mi győzünk, nehezen tudnám megmondani – ha legyőznek bennünket, akkor az államiság bizonyosan megsemmisül.” – Cic. *ad Brut.* 16. 10.

¹⁴⁹ Hegyi 2017: 22.

¹⁵⁰ Cic. *Rep.* 4. 3. 3.

¹⁵¹ Cic. *fam.* 4. 1. 2.

¹⁵² Hegyi 2018: 60.

megjegyezte: „aggódom utódainkért és az állam halhatatlanságáért, mely örök lehetne, ha az emberek atyáik intézményei és erkölcei szerint élnének (*instituti et moribus*).”¹⁵³ A helyzet kísértetiesen hasonlít Aemilianusnak és körének helyzetére: a köztársaságot felforgatták, a *senatus* és a nép két részre szakadt.¹⁵⁴ Ebben a helyzetben kellett egy embernek – Aemilianusnak – tanúságot tennie ragyogó lelkéről, tehetségéről és megfontoltságáról, melyeket a *res publica* helyreállításának szolgálatába kellett állítania,¹⁵⁵ mint az egyetlen férfinak, aki a veszélyes helyzeten úrrá tud lenni.¹⁵⁶ Ha bekövetkezik a köztársaság újjáépítése, vagyis egy *senatus* lesz és egy nép egy államon belül, akkor Laelius szerint „jobban és boldogabban fogunk élni.”¹⁵⁷

Ebből következik, hogy jó állam nélkül nem lehet jól élni,¹⁵⁸ és a *rector* célja pedig *beata vita* – a polgárok boldogsága.¹⁵⁹ Ez azonban egy meghasonlott, háborúban álló államban nem lehetséges: a törvényes házasságok, szervezett bírósági perek, a mindennapi életet szabályozó intézmények és keretek nélkül összeomlanak a köztársaság és úgy általában a római társadalom és történelem tartópillérei. A családok szétesésével annak hagyományai és normatív szokásai sérülhetnek vagy tűnhetnek el,¹⁶⁰ elharapódzhatnak a jogi visszaélések, a széthúzás, a viszály, és az *improbi* – az állam ellenségeinek kezébe kerül a hatalom, az egyeduralkodói törekvések a pusztulás szélére sodorják Rómát.¹⁶¹ Ezért Cicero arra inti Caesart, hogy kezdje el az újjáépítés munkáját.¹⁶²

(...) újjá kell szervezned a bíróságokat, meg kell szilárdítanod a szótartást, vissza kell szorítanod a kicsapongást, támogatnod kell a népesség szaporodását, és ami szétzüllött, szigorú törvényekkel kell kordában tartanod. (Marc. 23.)

¹⁵³ Cic. *Rep.* 3. 29. 41.

¹⁵⁴ Cic. *Rep.* 1. 19. 31., 6. 11. 2.

¹⁵⁵ Cic. *Rep.* 6. 12.

¹⁵⁶ Cic. *Rep.* 1. 19. 31.

¹⁵⁷ Cic. *Rep.* 1. 19. 32.

¹⁵⁸ „Az élet és a gyakorlati életvitel számára a joggal összhangban kötött házasságok, a törvényes gyermekek, a házi és családi istenek sérthetetlen elhelyezése révén olyan rendet teremtettek, hogy valamennyien a közös és a saját előnyöket élvezik, továbbá, hogy a jó állam nélkül nem lehet jól élni, és hogy semmi sem lehessen szerencsésebb dolog a jól felépített államnál.” – Cic. *Rep.* 5. 5. 7

Dionysos Halicarnassenis ugyanezt Romulus szájába adja: „A vitéz és igazságos férfiak vagy az egyéb erényekkel pompázók bölcsen szervezett állam szülöttei; a rossz intézmények viszont elpuhult, kapzsi embereket s aljas szenvedélyek rabjait termelik ki.” – D. H. 2. 3. 5.

¹⁵⁹ „Úgy emlékszem, az 5. könyvben Scipio ezt mondja: Ami a kormányosnak a helyes irány, az orvosnak a gyógyítás, a hadvezérnek a győzelem, az a cél az állam vezetője számára a polgárok boldogsága (...)” – Cic. *Att.* 8. 11. 1. (Itt is megjelenik a fentebb tárgyalt kormányos és gyógyító motívum)

¹⁶⁰ Hegyi 2009: 75.

¹⁶¹ Szekeres 2008: 29.

¹⁶² Lásd még: Sall. *Ep.* 1. 5. 4.–6. 5., 1. 8. 4–6.; 2. 7. 1.–8. 2.

Cicero itt mesterien alkalmazza a meggyőzés taktikáját: a felsoroláson keresztül összekapcsolja a *res publica* helyreállítására vonatkozó személyes vágyát és Caesar politikai programját.¹⁶³ Fontos, hogy nem saját programot fogalmaz meg, hanem azokat az intézkedéseket sorolja fel, amelyeket Caesar már 49. évben előírányzott, és beszéd elhangzásakor már végrehajtásra kerültek.¹⁶⁴ Így Caesar tetteit a *res publica* helyreállításának sodrába tagolta be, ezzel is mintegy ösztökélve őt.

A *virtutes* és a *res publica* – a haza iránti kötelesség mindenek felett álló kötelesség

Az erény legfőbb gyakorlása a közéletben való részvétel, az állam kormányzása.¹⁶⁵ Caesar, mint *sapiens*, fel lett ruházva a sarkalatos erényekkel,¹⁶⁶ és mint ilyen, ezek szerint kell cselekednie: „*in hoc elaborandum est, ut rem publicam constituas.*”¹⁶⁷ De felmerül a kérdés, hogyha Caesar *sapiens*, akkor Cicerónak miért kell a köztársaság helyreállítására buzdítania, hiszen erényeiből fakadóan helyesen kell cselekednie – vagyis, mi okozhatja Cicero kétségeit?

A válasz az lehet, hogy a szónok különböző filozófiai iskolák nézeteltéréseit – hogy valójában mi is a bölcs ember feladata – használta fel arra, hogy ezeket a „kiskapukat” is bezárja érvelésével Caesar előtt.¹⁶⁸ „Már életemmel eleget tettem mind a természetnek, mind a dicsőségnek.”¹⁶⁹ – idézi Cicero Caesart, hogy utána tulajdonképpen a mondat minden elemét megtámadja (az előtte használt szuperlatívuszok – *praeclarissimam et sapientissimam* – jelzik Cicero tömény szarkazmusát és helytelenítését)¹⁷⁰ – többek között annak féltve óvott *dignitاسán*,¹⁷¹ a vágyott *glórián* és *famán* keresztül.

Az „eléggé megélt élet” (vö. *satis*) gondolatával Cicero az epikureus filozófiához kapcsolja Caesart.¹⁷² Nincs információnk arról, hogy Caesar epikureus filozófiát vallott volna (a követői között voltak sokan, akik ehhez az iskolához tartoztak), tehát Cicero döntött úgy a beszédben, hogy Caesar kijelentését epikureus állításként kezeli, és ezzel filozófiai érveléssel alátámasztja saját nézetét a *sapiens* kötelességeiről. „A természetnek valószínűleg igen;

¹⁶³ Gotoff 1993: 68.

¹⁶⁴ Suet. *Caes.* 40–44.

¹⁶⁵ Cic. *Rep.* 1. 2. 2.

¹⁶⁶ „*aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum*” – Cic. *Marc.* 9.

¹⁶⁷ Cic. *Marc.* 27.

¹⁶⁸ Volk 2023: 213.

¹⁶⁹ Cic. *Marc.* 25.; Caesar hozzáállása a halálhoz nem új információ, Cicero az új megközelítéssel teszi támadhatóvá: Suet. *Caes.* 86.; Plut. *Caes.* 57.; Vell. 2. 57. 1.; App. XIV. 109. 455.; Dio 44. 7.

¹⁷⁰ Gotoff 1993: 70.

¹⁷¹ Caes. *BC.* 1. 32.; Raaflaub 2003: 41.

¹⁷² Ezt leginkább a Lucretius művében található leírás illusztrálja a legjobban: a megszemélyesített Natura azt mondja a meghalni nem akaró embernek, hogy már semmi sincs, amivel kedvére tehetne, és így ezentúl minden mindig ugyanaz marad – tehát a jóllakottság, és nem a megcsömörlöttség állapotában kéne távoznia az életből. – Lucr. 3. 944–5.

hozzáteszem – ha akarod –, hogy a dicsőségnek is; hazádnak azonban – ami a legfontosabb – még alig. (...) te itt nem az állam érdekében (*salute rei publicae*), hanem lelki nyugalommal méred ki életed határait?”¹⁷³ Cicero következetesen küzdött az epikureizmusból következő individualizmussal és az ebből következő politikából való visszavonulással.¹⁷⁴ „Hagyd el kérlek, a tudósok bölcsességét, ami a halál megvetésére tanít; ne akarj a mi veszedelmünkre bölcs lenni!”¹⁷⁵ Bár a halál megvetése a művelt emberek megfontolt magatartása és mint ilyen, *sapiens*nek tekinthető,¹⁷⁶ de Cicero hangsúlyozza, hogy Caesar feladata az államférfi *sapientia*jának gyakorlása, nem a filozófusé – a köztársaság védelme ebből következik.

Cicero ekkor az egyetlen olyan pontot ragadja ki Caesar mondatából, amely eltér az epikureusok tanításától,¹⁷⁷ így bizonyítva rá következetlenségét (a neki tulajdonított álláspont alapján): ez pedig nem más, mint a dicsőség iránti vágy.¹⁷⁸ A *gloria* központi helyet foglal el a rómaiak gondolkodásában, sőt, az egyik legfontosabb értéknek tekintették. Ez volt az, amely miatt az ősök nagy tetteket vittek véghez, és ez az, amely az utódokat az ősök követésére sarkallja.¹⁷⁹ Azonban Cicero szerint nem minden dicsőség igazi. Azt csak a *vir bonus* nyerheti el (aki azonos a *sapiens*szel)¹⁸⁰ a helyes cselekedetért és ítéletért, a kimagasló erényért, az *improbis*al való harcért, a *res publica* védelméért.¹⁸¹ Tehát sohasem lehet ellentétes az állam érdekében (egészségével – *salus rei publicae*) és halhatatlan dicsőséget csak politikai cselekvéssel lehet szerezni.

Ehhez kapcsolódik, az, ahogy Cicero nem vesz tudomást Caesar szerepéről, amelyet a háború kitörésében játszott (ezzel párhuzamosan az ellenkező oldal felelősségét is elveszi).¹⁸² A polgárháború itt „csupán” *bellum fatale*:¹⁸³ a halhatatlan istenek a római nép bűneiért támasztották azt, és az elhunytakat is Mars hatalma sújtotta agyon, nem a dühöngő győzelem.¹⁸⁴ A háborúnak azért lett vége, mert az istenek kiengesztelődtek, és ennek jeléül egy olyan

¹⁷³ Cic. *Marc.* 25.

¹⁷⁴ Cic. *Rep.* 1. 1–20. 33.

¹⁷⁵ Cic. *Marc.* 25.

¹⁷⁶ Cic. *Tusc.* 2. 18. 43.

¹⁷⁷ Volk 2023: 214.

¹⁷⁸ Cic. *Marc.* 25.

¹⁷⁹ Szekeres 2008: 30.

¹⁸⁰ Cic. *Lael.* 18. 65.

¹⁸¹ Cic. *fam.* 10. 6. 1–2., 9. 2.

¹⁸² „(...) tudatlanságuk és téves, balga félelmük, mintsem kapzsiságuk vagy kegyetlenségük sodorta bele a háborúba.” – Cic. *Marc.* 13.

„(...) ő [Caesar] mindig úgy vélte, hogy meg kell védenie a béke híveit, a többiekre pedig annál inkább haragudott.” – Cic. *Marc.* 15.

¹⁸³ Cic. *Marc.* 31.

¹⁸⁴ Cicero a polgárháború végzetszerűségének a hangsúlyozásával is Caesar *sapientia*ját és ebből következő szükségszerű cselekvőképességét emeli ki: „Az eljövendő nemzedék éppen olyan megosztott lesz, mint mi (...) ha a polgárháború tűzfészkeit nem oltod ki a haza megmentésével, mert az előbbi nyilvánvalóan a végzetnek köszönhető, ah utóbbi viszont bölcs döntésednek.” – Cic. *Marc.* 29.

államférfi kezébe helyezték a hatalmat, aki képes helyreállítani a *res publicát* és biztosítani a polgárok boldog életét. Ehhez olyan erényekkel ruházták fel a *dictator* természetét és jellemét (*natura et moribus*), amelyekkel ezt meg tudja valósítani – a *clementiával* és a *sapientiával*,¹⁸⁵ mivel az istenek számára semmi sem kedvesebb a földi dolgok közül a jól szervezett államnál.¹⁸⁶ Cicero ezzel egy új dimenziót nyit fel Caesar szemei előtt, mivel a *res publica* alapjainak a lerakásával és megszilárdításával felülkerekedhet a természet szabta szűkös korlátokon, ezáltal egyszerre tud otthont teremteni a hírnevének a Földön, és önmagának helyet az Égben:

(...) mindazok számára, akik megmentették a hazát és növelték határait, külön hely van kijelölve az égben, ahol boldogan élvezhetik az örökkévalóságot. (Rep. 6. 13.)
Ha azonban a várost döntéseiddel és rendelkezéseiddel meg nem szilárdítod, akkor széltében-hosszában emlegethetik a neved, állandó lakhelye és otthona mégsem lesz! (Marc. 29.)¹⁸⁷

Cicero így kitágítja Caesar szűk látókörű *gloria*-felfogását.¹⁸⁸ a dicsőség és a hírnév nem a hódítások és a diadalmenetek számától és nagyságától függ.¹⁸⁹ Ezzel szemben ha Caesar mint „csaknem isteni férfiú”¹⁹⁰ megalkotja az emberi társadalom legfőbb és legnagyobb művét,¹⁹¹ a biztos alapokon álló római köztársaságot, akkor életét nem aszerint kell élnie, ahogy azt a test és a lélek meghatározza, mivel élete ezután „századok végtelen sorának emlékezetében létezik majd, az utókor táplálja, az örökkévalóság őrzi.”¹⁹² Így Caesart emberfeletti szférába emeli – az égből szállt alá, mint az istenek kegyeltje, és oda is tér vissza,¹⁹³ csatlakozva az Égben lakozó ősök családjába, hogy ő is *exemplum*má váljon az utána következők számára.

A mitikus örökséggé formált *sapientia*

A beszédhelyzetet új nézőpontból megközelítve a beszédnek egy teljesen új aspektusa tárulhat elénk. Hasdrubal elvileg azt mondta Karthágó eleste előtt, hogy „a hazafiak számára a hazájukat

¹⁸⁵ Cic. Marc. 17–18.; itt Cicero összekapcsolja a *clementiát* a *sapientiával* és egyben alárendeli annak, ezzel betagozza a *res publica* helyreállításának az eszközei közé (*omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse*).

A *sapientia* emellett isteni bölcsességgént jelenik meg: „tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam” – Cic. Marc. 1.

¹⁸⁶ Cic. Rep. 6. 13. 3.

¹⁸⁷ További párhuzamok: Cic. Rep. 6. 19. 6. – 20.; Cic. Marc. 28.

¹⁸⁸ Tempest 2013a: 277.; „(...) ügyelj arra, kérlek, nehogy isteni bátorságod nagyobb csodálatot keltsen, mint amennyi dicsőséget (...)” – Cic. Marc. 26.

¹⁸⁹ Cic. Marc. 28.; Cic. Rep. 6. 8. 8.

¹⁹⁰ Cic. Marc. 8.; Cic. Rep. 1. 29. 45.; Caesar istenivé stilizálásáról bővebben lásd: Levene 1997.

¹⁹¹ Cic. Marc. 25.; Cic. Rep. 5. 6. 8.

¹⁹² Cic. Marc. 28.

¹⁹³ Cic. Rep. 6. 13. 3.

emésztő tűz a legszebb szemfedő”,¹⁹⁴ Aemilianus pedig megsiratta a várost annak eleste után, mivel egyszer a római állam – a *res publica* – bukása is bekövetkezik.¹⁹⁵ A *res publica* halálának ez a toposzá váló, és nagy erejű képe Cicerónak egy ekkor írt levelében is megidéződik:

E nap [Marcellus megkegyelmezésének napja] szememben oly ragyogó volt, hogy már-már *a feltámadó köztársaság képét* láttam felderengeni (*reviviscentis rei publicae*)!” (Cic. *fam.* 4. 3. 3.)

Ha a fogalmakat tágabb vonatkozásukban értelmezzük, a *Pro Marcello* magára ölthette egy *laudatio funebris* szerepét. Cicero a *res publica* halotti máglyájánál áll, ruháját még nyaldossák a polgárháború el nem oltott lángjai.¹⁹⁶ A köztársaság már nem több, mint „test nélküli, tartalmatlan fogalom, pusztá elnevezés”¹⁹⁷ – a valódi férfiak eltűntek, meghaltak, és velük együtt hulltak a sírba az elődök régi szokásai és intézményei, a *res publicát* éltető politikai kultúra.¹⁹⁸ Ekkor gyakorol Caesar *clementiát* egy olyan ember felé, aki még a régi római elitbe tartozik, akit Cicero a köztársaság egyik legfőbb támaszának nevez, és éppen ezért az állam a látását nem hiányolhatja.¹⁹⁹ De mit jelentett Caesarnak ez a tette – vagyis hogyan értelmezte azt Cicero?

(...) e tekintélyes férfiú [Marcellus] hamarosan visszatér azon helyre, mely őseihez és őhöz is méltó. (...) miután M. Marcellusnak megkegyelmeztél, még halottaikban is helyreállítottad méltóságukat, nemes családjukat pedig, mely már megfogyatkozott, úgyszólván a pusztulástól mentetted meg.

(...) quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus. (...) quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, *dignitatem* suam reddidisti, *nobilissimamque familiam* iam ad paucos redactam paene ab *interitu* vindicasti. (Marc. 10.)

Cicero olyan indítékokat tulajdonított Caesarnak, amelyekkel az nem rendelkezett.²⁰⁰ A szónok úgy értelmezi Caesár tettét, mint a *gens* iránt tanúsított tiszteletet (ezt jelzi a család nemességének és méltóságának hangsúlyozása, mint hagyományos társadalmi értékek). A *genseken* és a bennük öröklődő tudáson pedig nemcsak a *senatus*, a *magistraturák* és maga a

¹⁹⁴ Polyb. 38. 8.

¹⁹⁵ Polyb. 38. 22.

¹⁹⁶ Cic. *Marc.* 29.

¹⁹⁷ Suet. *Caes.* 77.

¹⁹⁸ Cic. *Rep.* 5. 1. 1.

¹⁹⁹ Cic. *fam.* 4. 7. 2., 4. 9. 3

²⁰⁰ „(...) amikor a szenátust és az államot megajándékoztad M. Marcellusszal, éppen sérelmeidre emlékezve látták bizonyítva, hogy e rend tekintélyét és államunk méltóságát saját sértettséged és gyanakvásod fölé helyezed.” – Cic. *Marc.* 3.

mos nyugodott,²⁰¹ hanem úgyszólván Róma múltja és jövője.²⁰² Ezt jelzi az *interitus* használata, amely egy erősen negatív töltetű szó – a teljes megsemmisülést, természetellenes semmivé válást hordozza magában,²⁰³ és éppen ezért általában államok hanyatlására, bukására használták.²⁰⁴ Egyedülálló példa, hogy egy családdal kapcsolatban merül fel.²⁰⁵ Caesar tehát a teljes pusztulástól mentett meg egy ősi családot, és ezzel önmagában a *res publicát*,²⁰⁶ amelyet Cicero a *clementia* használatával tulajdonképpen egyfajta „családdá” stilizál.

A *clementia*, mivel alá-fölérendeltségi viszonyt feltételez és egyszemélyi döntésen alapul, nem volt értelmezhető a köztársaság keretein belül, inkább államközi és családon belüli kapcsolatrendszerek része volt.²⁰⁷ Azonban lehetséges, hogy Cicero szóhasználata ebben a beszédben nem a *clementia* negatív tartalmának az előtérbe helyezését szolgálta, hanem a *res publicát* akarta az adott helyzetben családként értelmezni.²⁰⁸

A haza ugyanis nem azzal a feltétellel termetett és nevelt minket (...) (Rep. 1. 4. 8.)

Ezért nagyobb hálával tartozunk (*debetur*) a hazának, mint apánknak. A haza ugyanis több jótéteményt tartogat számunkra és korát tekintve tiszteletre méltóbb szülő, mint az, aki minket nemzett. (Rep. 1. 1a.)

(...) ápolj te is az igazságot és a tisztelet tudást, amellyel bármennyire tartozunk is szüleinknek és rokonainknak, mégis ez a kötelességünk a hazával szemben a legnagyobb. (Rep. 6. 16.)

(...) ha a hazának is leróttad adósságodat (*debes*) (Marc. 27.)

A haza mint felnevelő szülő és az iránta való kötelesség (adósság) és *pietas* hangsúlyozása szintén fontos volt a beszédhelyzet szempontjából. Ha Caesar nem adott volna kegyelmet Marcellusnak, Cicero lenne a gyászoló gyermek,²⁰⁹ az egyik utolsó „valódi férfi” aki a *res publica pompa funebrisén* beszédet mond. Azonban Caesar a tetteivel mintegy feltámasztotta a

²⁰¹ Hegyi 2018: 22.

²⁰² Hegyi 2009: 75.

²⁰³ TLL. 7. 2216. 60–61.

²⁰⁴ Cic. *Har. Resp.* 54.

²⁰⁵ Krostenko 2005:288.

²⁰⁶ Hegyi 2009: 75.

²⁰⁷ Nótári 2010: 189.

²⁰⁸ Bár Cassius Dio szövegét, és főleg az általa írt és mások szájába adott beszédeit jelentős forráskritikával kell kezelni, a téma szempontjából rendkívül érdekes Dio Caesarjának beszéde, melyet a *senatus*nak mondott, amikor felismerte, hogy félelemből és hízelgésből szavazták meg neki az elismeréseket, nem jóakaratból. Az érdekes részlet: „(...) úgy viselkedjetek velem szemben úgy, mint egy apával szemben, élvezve az előrelátást és a gondoskodást, amit én adok nektek, és nem félve semmi kellemetlen dologtól, én pedig úgy fogok rátok gondolni, mint gyermekeimre (...)” – Dio 43. 17.

A családi viszonyok hangsúlyozása akár Caesar részéről is takarhatott egy törekvést a *clementia* politikájának befogadhatóvá tételére, bár jelezheti az erőviszonyok megfordulását is – a senatorokat atyáknak hívták „idős koruk vagy szinte szülői gondoskodásuk miatt” (Sall. *Cat.* 6. 7.) – de Caesar hatalomrajutásával Caesar lett az apa, és a senatorok a gyermekek.

²⁰⁹ Cic. *fam.* 9. 18. 3.

res publicát, „visszarázta” (*excitanda*) a halálból az életbe, így a megjelent a *pompa funebris* jövőről szóló aspektusa –²¹⁰ az Róma múltját alkotó ideális államférfiak tetteinek folytatása.

A *DRP*-ban Cicero tulajdonképpen két mítoszt alkot – az egyik Aemilianus elbeszélése, amelyben bemutatja a római állam megszületését és kiformálódását,²¹¹ a másik a *somnium Scipionis*, és a mű csúcspontja, amikor a kettő Africanus személyében összeér. Ezzel egy kötelező érvényű magatartási mintát hoz létre, ugyanis a politikai bölcsesség mitikus *sapientióvá* alakításával az ősök előrelátását normatív kötelességgé formálja az utódok számára.²¹²

„Kiemelkedő személyek és nagyszerű korok alapján állapítom meg, hogy mi is az emberekben és az eseményekben a példászerű (*exempla*)”²¹³ – mondja Aemilianus. Romulus isteni (*divinus*) értelme már magában az alapítás aktusában is megnyilvánult: nem a tengerparton jelölte ki Róma helyét, és így elkerülte az abból származó hátrányokat (az erkölcsök romlottságát és változandóságát (*corruptela ac demutatio morum*)).²¹⁴ Az istenek itt mellérendelt szerepet játszanak – csupán jóváhagyják a Romulus bölcsessége által kidolgozott politikát.²¹⁵ Emellett Romulus és az őt követő királyok bölcsességükkel jelölték ki Róma határait és építették fel falait,²¹⁶ valamint előre látták az államot veszélyeztető változásokat, és kormányzásukkal megőrizték az állam stabilitását.²¹⁷ Romulus összekapcsolta teljhatalmát a legderekabbak *auctoritasával*, amely a király és az állam támaszává vált.²¹⁸ Az alapító halála után az optimáták bölcsessége volt az, amely megmentette az államot a felfordulástól: interregnumot vezettek be, amíg megtalálták a megfelelő uralkodót, mivel úgy gondolták, hogy a királyi erényt és bölcsességet kell vizsgálni, nem a származást.²¹⁹

Azonban Cicero Laeliusszal megszakítja az elbeszélést: „azokat a rendelkezéseket, amelyeket Romulus a város helyzetét tekintve véletlenül vagy szükségtől hajtva foganatosított, megfontolt tervre vezetted vissza (*revoces ad rationem*).”²²⁰ Itt Cicero tulajdonképpen ugyanazt a problémát veti fel, mint később a *Pro Marcelló*ban – az ideál és a valóság közti szakadékot,

²¹⁰ Hegyi 2009: 72.

²¹¹ Olyan tekintetben lehet mítosznak venni Róma alapítását és a vegyes „alkotmányának” a folyamatosságon alapuló kiformálódását, hogy Cicero Aemilianuson keresztül úgy „csonkítja” meg és strukturálja az elbeszélést, hogy azzal alátámassza a mondanivalóját. – Asmis 2014: 34–35.

²¹² Asmis 2014: 24.

²¹³ Cic. *Rep.* 2. 31. 55.

²¹⁴ Cic. *Rep.* 2. 4. 7., 5. 10.

²¹⁵ Asmis 2014: 30.; Cic. *Rep.* 2. 3. 5., 9. 16., 29. 51.

²¹⁶ Cic. *Rep.* 2. 6. 11.

²¹⁷ Cic. *Rep.* 29. 45.

²¹⁸ Cic. *Rep.* 2. 9. 15.

²¹⁹ Cic. *Rep.* 2. 12. 23–24.

²²⁰ Cic. *Rep.* 2. 11. 22.

és itt adja meg rá a választ: Laelius szerepe az, hogy leleplezze az eszményt,²²¹ és ezzel rámutasson, hogy ez valóban egy általa konstruált mítosz, amey az ősök *exemplum*ait hangsúlyozza, Róma múltjának és kialakulásának folyamatosságát,²²² azt a királyok között öröklődő *sapientiat*, amely megalkotta a *res publicat*, és amely a *somnium Scipionis*ban megjelenő Africanusban válik Róma múltjának mitikus reprezentációjává és éltető, előrevivő erejévé. Az állam romlása is akkor következett el, amikor a *ratio* hiánya miatt felborult a csoportok közti egyensúly, és kialakult a zsarnokság.²²³

A *DRP* és annak „utolsó fejezetének”, a *Pro Marcellónak* az összekapcsolódó narratívája szerint mind Aemilianus, mind Caesar a *res publica* hanyatláskor élt, amelyet a *sapientia*, a *viri* és a *mos* hiánya okozott,²²⁴ és mindkettőjüket ideális államférfiként és *sapiens*ként írta le Cicero, amely abból fakad, hogy (Cicero állítása szerint) mindketten az állam megmentésén munkálkodtak: megpróbálták fenntartani a Róma létét jelentő bölcsességet.

Africanus jelent meg előttem ugyanabban az alakban, amelyet inkább képmásáról ismertem, mint a valóságból (*Africanus se ostendit ea forma, quae mihi ex **imagine** eius quam ex ipso erat notior*). (...) De amikor diadalkocsid majd a Capitoliumra visz, a köztársaságot unokám terveitől felforgatva találod. (...) Egyedül rajtad fog múlni az állam fennmaradása, és hogy ne sokat szaporítsam a szót, neked kell helyreállítanod dictatorként az államot, ha egyáltalán elkerülsz rokonaid istentelen kezét. (Rep. 6. 10–12.)

Cicero Africanust annak halotti maszkján (*imagine*) keresztül idézi meg, így a rajta keresztül megjelenő állandósággá formált *sapientiat* – amely magában foglalta a bölcs államférfiakat – állította példaképként Aemilianus elé, a *DRP* szövegével való párbeszédén keresztül pedig Aemilianust állította példaképként Caesar elé.

A fejezet elején bemutatott családdá stilizálás aktusa így teljesedett ki: az isteni elődök²²⁵ a konkrét beszédhelyzetben Caesar őseivé, a követendő *exemplum*okká váltak, így Cicero a beszédben annak a *DRP*-val való párbeszédén keresztül felvonultatta az őseket, mintha egy *pompa funebris*en valósította volna meg az *agmen imaginumot*. Aemilianusnak követnie kellett volna Africanust tetteiben és erényeiben: hadvezéri szerepét feladva helyre kellett volna állítania a *res publicat*, azonban ezt nem tudta megtenni, mivel meggyilkolták. Ezért a feladat, hogy *dictatorként* helyreállítsa az államot, Caesarra hárult – ezzel Cicero nem csak párbeszédet

²²¹ Asmis 2014: 23.

²²² Hegyi 2009: 71.

²²³ Cic. Rep. 2. 33. 57.

²²⁴ Cic. Rep. 5. 1. 1–2.

²²⁵ Cic. Rep. 2. 2. 4.

folytat a *DRP* szövegével, hanem voltaképpen kiegészíti egy fejezettel. Ha Caesar *sapiens*ként fenntartja a római „alkotmány” folyamatosságát, halála után nem csupán egy lesz Róma dicső hadvezérei közül, hanem egy lesz az isteni elődök sorában, elnyeri a helyét a felvonuló ősök között az Égben,²²⁶ akiknek „hírneve (...) halhatatlanná válik, emléküket a haza hőseire megbecsüléssel emlékező tömeg sohasem felejtí el, hanem továbbadja gyermekeinek, majd unokáinak.”²²⁷ Így a pillanatnyi hírnévről lemondva, engedelmeskedve az erény varázsának, eléri az igazi dicsőséget.²²⁸

Cicero azonban az ősök, az *exemplum*ok megidézésével a *res publica* helyreállításának szükségességét és kikerülhetetlen voltát is hangsúlyozza Caesar előtt. Aemilianus sorsának anticipációja kimondatlanul, csak az *DRP* szövegére való utalással megidézve Caesar számára is figyelmeztetésül szolgált: ha nem követi a Scipiókat, óhatatlanul Hannibál szerepébe kényszerül, Róma ellenségévé válik.²²⁹ Ha nem állítja helyre a *res publicát*, hybrist követ el az isteni elődök ellen, és sorsa nem lehet más, mint a megsértett világrend helyreállítására tett kísérletként a zsarnokölés – és, mivel megsértette az isteni és emberi jogrendet, lelke állandó lakhely és otthón nélkül a föld körül hányódik majd.²³⁰

Összegzés

Cicero *Pro Marcello* című beszéde rendkívül összetett, a Gronovianus Scholiasta megjegyzése (*plerique*) alapján lehet következtetni arra, hogy valószínűleg már a kommentár létrejötte előtt is komoly diskurzus alakult ki a beszéd körül, mivel a scholiasta eleve egy *communis opinio*val szemben fogalmazza meg a saját véleményét. A kommentárban megtalálhatók azok a végletes beszédértelmezések, amelyeket azóta is vita tárgyát képezik: az egyik oldal Cicero őszinteségét hangsúlyozza, az ezzel szembehelyezkedő vélemény szerint viszont Cicero a *clementia* hangsúlyozásával, különféle retorikai fogásokkal negatív színben tünteti fel Caesart, és a másik közönségét (a *senatust*) burkoltan felszólítja a zsarnokölésre.

A beszéd nyilvánvalóan ennél sokkal több lehetőséget rejt magában: Cicero és Caesar *amicitiájának* változékony jellegéből adódóan Cicero nem lehetett biztos benne, hogy milyen

²²⁶ Cic. *Rep.* 6. 16.

²²⁷ Polyb. 6. 54.

„(...) az életed – biztos állítom – a századok végtelen sorának emlékezetében létezik majd, az utókor táplálja, az örökkévalóság őrzi.” – Cic. *Marc.* 28.

²²⁸ Cic. *Rep.* 6. 23.

²²⁹ „A római nép hadvezéréről beszélünk [Caesarról van szó], vagy Hannibálról? Ez a nyomorult örült, akit még sosem érintett meg még csak a tisztesség lehelete sem! S még azt állítja, hogy mindezt méltóságát megóvándó teszi. Létezhet ott méltóság, ahol a tisztesség is hiányzik? Polgárok lakta városokat megszállni, hogy hazáját könnyebben leigázhassa? (...) s ezel már gáztettel hódolni legfőbb istenének, a hatalomnak?” – Cic. *Att.* 7. 11. 1.

²³⁰ Cic. *Marc.* 29.; Cic. *Rep.* 6. 26. 9.

módon viszonyuljon Caesarhoz, emellett a polgárháború vége után Caesar az *amicitia* személyes aspektusába szorította be, így lekorlátozva mozgásterét a közéletben. Kapcsolatuk ambivalens jellege és Cicero elkötelezettsége a *res publica* iránt arra készítette őt, hogy különböző szerepeket öltön magára, így megteremtette önmagának a biztonságot (a tanácsadónak őszintének kell lennie), s közben hangsúlyozva véleményét.

Marcellus kegyelmének kapcsán nem eldönthető a források alapján, hogy a szituáció konstruált volt-e Caesar részéről vagy sem, azonban ennél fontosabb Cicero reagálása a *dictator* által kialakított kényszerhelyzetre. Caesar a kegyelemadás aktusával, és azzal, hogy ezt egy olyan ősi nemesi család sarja felé gyakorolta, mint Marcellus, alkalmat adott Cicerónak arra, hogy ezt a *res publica* helyreállítása felé tett lépésként értékelje. Emiatt Cicero felléphetett a politikai tanácsadó szerepében, erre további lehetőséget adott neki az urakodótükör műfajának használata. A műfaj jellegéből következően Cicero bevonhatta egy korábbi művét – a *De Re Publicát*, és egyfajta párbeszédet hozzon létre a két szöveg között. Caesar *sapientia*jának hangsúlyozásával betagotha őt az ideális államférfi szerepébe, akinek bölcs cselekedete csak a *res publica* helyreállítása lehet.

De a beszédhelyzetet lehet egy ül megközelítésmódban is értelmezni. Cicero a polgárháború utáni *res publica* leírásával tulajdonképpen annak halálát siratná, majd amikor Caesar a *clementia* gesztusával megment egy ősi *gens*-et az *interitustól*, ezzel mintegy feltámasztja a *res publicát*, annak családdá alakításával alapítóját, királyait, ideális államférfiait, és leghangsúlyosabban a Scipiókat Caesar őseiként vonultatja fel egy voltaképpeni *laudatio funebris*-ben. A *DRP*-ban általa alkotott két mítosz Africanus személyében találkozunk, aki így a Róma múltját és fennmaradását jelentő mitikus *sapientia* reprezentációjává válik, amikor halotti maszokban megjelenik Aemilianusnak az Álomban, és unokáját a *res publica* helyreállítására szólítja fel. Caesarnak nincs más lehetősége, mint követni az *exemplumok* tetteiben meghatározott normatív kötelességét – beteljesíteni azt, amivel Aemilianus lett megbízva, de meggyilkolása miatt nem tudta végrehajtani feladatát. Africanus figyelmeztetése akár Caesarnak is szólhatott: ha nem állítja helyre a *res publicát*, önmagát a római társadalom fölé, de a római társadalmon kívül is helyezi, és mint a *most* megsértő zsarnok halált érdemel. Azonban, ha teljesíti a kötelességét, csatlakozhat az Égben lakozó „isteni” elődök sorába, és emlékezetét örökké őrizni fogja az utókor.

A *Pro Marcelló*t akár a *De Re Publica* egy utólag írott fejezeteként is lehet értelmezni, mindez különleges megvilágításba helyezi Cicero szónoki képességeit, és a beszéd *DRP*-n keresztül feltárt jelentésrétegeit. A későbbi kutatás további célja lehetne a teljesség igényével elemezni Cicero uralkodótükör jellegű műveit és további kapcsolódási pontokat kimutatni,

különös tekintettel a *de Officiis*re. Emellett a *Pro Marcelló*t érdemes lenne bővebben értelmezni és elemezni a többi, csupán említés szintjén felhozott, Caesarnak írt intelem-irodalommal párhuzamba állítva, valamint Caesar önképét is érdemes lehet bevonni a vizsgálatba.

Bibliográfia

Forrásjegyzék

- Appianos: Róma története. Szerk. Németh György. (Sapientia Humana) Bp. 2008. – XIV. A római polgárháborúk 2. Ford. Hahn István.
- Cicero Brutusa. (Görög és latin remekírók) Ford. Posch Árpád. Bp. 1903.
- Cicero: De inventione. Trans. H. M. Hubbell. Cambridge–Massachusetts–London. 1949.
- Ciceronis Orationem Scholiastae. Rec. Thomas Stangl. Vindobondae–Lipsiae 1912.
- Dio Cassius: Roman History (Books 41–45). Trans. and Ed. E. Cary – H. B. Forster. London–New York 1916.
- Marcus Tullius Cicero: De Re Publica. Ford. Hamza Gábor. Bp 2007.
- Marcus Tullius Cicero összes beszédei. Ford. Nótári Tamás. Szeged 2021.
- Marcus Tullius Cicero összes levelei. Ford. Nótári Tamás. Szeged 2021.
- Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. (MEK OSZK)
- Polübiosz történeti könyvei. I–II. (Fontes historiae antiquae) Máriabesnyő–Gödöllő. 2002.
- Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi. I–II. Összeáll. Havas L. et al (ΑΓΑΘΑ IV.) Debrecen 1998.
- Seneca: Vigasztalások. Ford. Lévay József. (MEK OSZK)
- Suetonius: Caesarok élete. Ford. Kis Ferencné. (MEK OSZK)
- A latin szövegekhez használt weboldalak: The Latin Library, Perseus Digital Library

Irodalomjegyzék

- Albrecht, M. v. 2003: Cicero's Style. A Synopsis. Followed by Selected Analytic Studies. (Mnemosyne Supplemets 245. – Bibliotheca Classica Batava) Leiden–Boston
- Asmis, E. 2014: Cicero Mythologus: The Myth of the Founders in De Republica. The Classical Journal. Vol. 110. No. 1. 23–42.
- Bailey, D. R. S. 1960: The Roman Nobility in the Second Civil War. The Classical Quarterly. Vol. 10. No. 2. 253–267.
- 1998: Caesar's Men in Cicero's Correspondence. The Journal of Roman Thought. Vol. 10. 107–118.
- Balázs Gy. 1972: Clementia Caesaris. Tanulmány az i. e. I. század politikai ideológiájához. Kézirat gyanánt. Bp.

- Brunt, P. A. 1965: 'Amicitia' in the Late Roman Republic. Proceedings of the Cambridge Philological Society. No. 11. 1–20.
- Coulter, C. C. 1931: Caesar's Clemency. The Classical Journal. Vol. 26. No. 7. 513–524.
- Dyer, R. R. 1990: Rhetoric and Intention in Cicero's Pro Marcello. The Journal of Roman Studies. Vol. 80. 17–30.
- Dugan, J. 2013: Cicero and the Politics of Ambiguity: Interpreting the Pro Marcello. In: Community and Communication: Oratory and Politics in Republican Rome. Ed. C. Steel – H. van der Blom. Oxford. 211–225.
- Fausset, W. Y. 1893: Cicero Orationes Caesarianae. With Introduction and Notes. (Clarendon Press Series) London–New York
- Gelzer, M. 1969: Cicero, ein biographischer Versuch. Wiesbaden
- Gotoff, H. C. 1993: Cicero's Caesarian Speeches. A Stylistic Commentary. The Chapel Hill & London
- 2002: Cicero's Caesarian Orations. In: Brill's Companion to Cicero. Oratory and Rhetoric. Ed. J. M. May. Leiden–Boston–Köln. 219–271.
- Havas L. – Kiss S. 2007: Uralkodó és polgár antik tükörben. I–II. (ΑΓΑΘΑ XXI.) Debrecen
- Hegyí W. Gy. 2009: Ősök, maszkok, utódok. A *pompa funebris* Rómában. Ókor. 8. évf. 3–4. sz. 70–77.
- 2017: A res publica tartalma és képzete. Ókor. 16. évf. 1. sz. 19–26.
- 2018: *Mos és res publica*. Politikai kultúra a köztársaságkori Rómában. Bp.
- Humble, N. 2020: The Well-Thumbred Attic Muse: Cicero and the Reception of Xenophon's Persia in the Early Modern Period. In: Beyond Greece and Rome. Reading the Ancient Near East in Early Modern Europe. Ed. J. Grogan. Oxford–New York. 29–52.
- Jäger, Werner 1984: Paideia: the Ideals of Greek Culture. III. The Conflict of Cultural Ideals in the Age of Plato. Trans. Gilbert Highet. Oxford–New York
- Kaster, R. A. 2005: Emotion, Restraint, And Community in Ancient Rome. (Classical Culture and Society) Oxford–New York
- Kelly, G. P. 2006: A History of Exile in the Roman Republic. Cambridge–New York
- Kenty, J. 2020: Cicero's Political Personae. Cambridge–New York

- Konstan, D. 2005: Clemency as a Virtue. *Classical Philology*. Vol. 100. No. 4. 337–346.
- Kraus, C. S. 2009: Introduction: Reading Commentaries/Commentaries as Reading. In: *The Classical Commentary. Histories, Practices, Theory*. Ed. R. K. Gibson – C. S. Kraus. (Mnemosyne Supplements 232. – Bibliotheca Classica Batava) Leiden–Boston–Köln. 1–28.
- Krostenko, B. A. 2005: Style and Ideology in the Pro Marcello. In: *Roman Crossings. Theory and Practice in the Roman Republic*. Ed. K. Welch – T. W. Hillard. Swansea. 279–312.
- La Bua, G. 2019: *Cicero and Roman Education. The Reception of the Speeches and Ancient Scholarship*. Cambridge–New York
- Levene, D. S. 1977: God and Man in the Classical Latin Panegyric. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*. No. 43. 66–103.
- Lossmann, F. 1962: Cicero und Caesar im Jahre 54. *Studien zur Theorie und Praxis der römischen Freundschaft*. (Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie – Einzelschriften. Heft 17.) Wiesbaden
- MacKendrick, P. 1995: *The Speeches of Cicero. Context, Law, Rhetoric*. London
- Margiotta, G. 2023: Reading the Scholia Gronoviana: Ambiguity and Veiled Language in the Interpretation of Cicero's Caesarian Orations. In: *The Scholia on Cicero's Speeches. Contexts and Perspectives*. Ed. C. Pieper – D. Pausch. (Mnemosyne Supplements 476. – Monographs on Greek and Latin Language and Literature) Leiden–Boston. 243–266.
- Nótári T. 2010: Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben. Szeged
- Raaflaub, K. A. 2003: Caesar the Liberator? Factional Politics, Civil War, and Ideology. In: *Caesar Against Liberty? Perspectives on his Autocracy*. Ed. F. Cairns – E. Fantham. (Papers of the Langford Latin Seminar 11.) Cambridge. 35–67.
- Szekeres, Cs. 2008: Filozófia és politika Cicerónál. *Ókor*. 7. évf. 3. sz. 27–34.
- Tempest, K. 2013a: An Ethos of Sincerity: Echoes of the “De Republica” in Cicero's “Pro Marcello” *Greece & Rome*. Vol. 60. No. 2. 262–280.

- 2013b: Hellenistic Oratory at Rome: Cicero's *Pro Marcello*. In: Hellenistic Oratory. Continuity and Change. Ed. C. Kremmydas – K. Tempest. Oxford. 295–318.
- Volk, K. 2023: Towards a Definition of Sapientia. Philosophy in Cicero's *Pro Marcello*. In: Power and Persuasion in Cicero's Philosophy. Ed. N. Gilbert – M. Graver – S. McConnell. Cambridge. 205–217.
- Weische, A. 1972: Ciceros Nachahmung der attischen Redner. (Bibliothek der Klassischen Altertumswissenschaften 45.) Heidelberg
- White, P. 2003: Tactics in Caesar's Correspondence with Cicero. In: Caesar Against Liberty? Perspectives on his Autocracy. Ed. F. Cairns – E. Fantham. (Papers of the Langford Latin Seminar 11.) Cambridge. 68–95.
- Wolf, F. A. 1802: M. Tulli Ciceronis quae vulgo fertur Oratio Pro M. Marcello. Berlin